

Hego Euskal Herriko nekazaritza

Jon Emaldi

Euskal Herriko nekazal sektorearen garrantzia

Euskal Herriko nekazal sektore honen barruan sartzen dira nekazaritza, ganadularitza eta oihan-azpisektorea. Sektore honek gaur egun duen garrantzia, duela urte batzu izan zuenarekin konparatuz, txikiagoa da. Jarraiko zifra hauek laborantzak ekonomia osoan duen garrantzia laburtzen dute: sektorean bertan egindako berrenpleguak kenduta, 1981eko azken ekoizpena 68.675 milioi pezetatan baloratu zen. Honek Hego Euskal Herriko Barne-Produktu Gordinari (BPGari) 42.627 milioi pezetako, hau da, BPGaren % 3,3ko ekarpena egin diola suposatzen du. Bestalde, 65.513 laguni ematen die lana. Honek, lau eskualdeetako enplegatu guztiak batera hartuta, % 7,6 suposatzen du. Zifra hauek ere 1981ekoak dira.

Nekazaritzak eskualde horietako bakoitzean dituen hedadura eta garrantzia desberdinak bait dira, izan, nekazaritzako azken ekoizpen hori ere desberdinki banatzen da: Nafarroari orotatik erdia baino gehiago dagokio (% 54,6), eta ez dagokio bakarrik bera delako eskualderik hedatuena (berak bakarrik 10.421 km² besarka-

tzen ditu eta Euskal Komunitate Autonomoak 7.261 besterik ez), baita nekazaritzari atxekiena bera delako ere; Arabakoak % 17,1 suposatzen du; Bizkaiko eta Gipuzkoako nekazaritza oso txikia bada ere, ez da horrela azienda- eta oihan-azpisektoreetan eta horien ekoiizpena, hurrenez-hurren, % 14,6koa eta 14,7koa da.

Nekazal sektorearen *ondare*-balioa (hor barruan sartzen dira makineria eta tresnen balorazioa, aziendak, lurrak, landaketak eta nekazal eraikuntzak), Deustuko Merkatal Unibertsitateak 1965ean argitaratutako *La riqueza nacional de España* lanean kalkulatu zuenaren arabera, 73.642,5 milioi pezetakoa zen. Honek Euskal Herri osoaren aberastasunaren % 13 suposatzen du. Bizkaia eta Gipuzkoan, data horretako nekazal ondarea % 6,8koa eta % 7,4ekoa zen, hurrenez-hurren; Araban, aldiz, % 19,9koa eta Nafarroan % 32,6koa. Zifrok eskualde bakoitzaren guztizko kopuruari begira kalkulaturik daude. Harez gero Nekazaritzako Ministraritzak eguneratu ditu zifra horiek 1972. eta 1976. urteei dagokienez, baina nekazal sektoreari buruzkoak bakarrik; sektore horretako beste azpisektoreei dagozkien zifra konparatiboak ez dira ezagutzen. Nolanahi ere, badirudi gaur egun nekazal aberastasunaren guztizko ondare-portzentaia 1976koen aldean nahikoa txikiagoak direla.

Sektorearen *inbertsioa*-ri dagokionez, 1979an 6.944 milioi pezetakoa izan zela kalkulatu da. Honek balio erantsiaren % 12,9 suposatzen du. Inbertsio hau gehienbat (orotatik % 70) makinerian eta etengabeko hobakuntzetan (bideak egiten, lurrak ureztatzen, lurzoruak hobetzen, ... ekimen pribatu nahiz publikoen bidez egindakoak) eta, neurri apalagoan, nekazal eraikuntzetan egin da. Azken urteetako (1978 eta 1979) datu eskuragarrietan oso nabarmen ageri da aziendatan nahiz oihan-landaketan egindako inbertsioak negatiboak izan direla.

Sektore hau nola dagoen ikusteko, informazio-iturri garrantzitsua dira *Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiko input-output taulak*, Bilboko Bankuak argitaratuak eta 1972koak. Taula horiek lehen gaiak (*input*-ak) nondik datozen eta sektore desberdin horietako bakoitzetik irtetzen diren produktu landuak (*output*-ak) nora doazen aztertuz egiten dira. Honela, sektore desberdinetan lehen-gaiak eta bukatutako produktuen arteko salmenta-harremanak (*industriarteko* harremanak) eta sektore bakoitzak gainerako ekonomiarekin (kontsumitzaile, esportazio, inportazio eta abarrekin) dituenak nolakoak diren azaltzen da. Taula hauek bereizten dituzte Euskal Komunitate Autonomoko ekonomia eta Nafarroako ekonomia.

Nekazal sektoreko *input*-en ikuspuntutik begiratuta, hau da, nekazal sektoreak bere ekoizpenerako erosten dituen lehengaiak kontutan hartuta, hiru azpisektoreetan dagoen *harremana* nabarmentzen da. Bai Euskal Komunitate Autonomoan bai Nafarroan, hiru azpisektore hauetan (nekazaritza, ganadularitza eta oihanean), erabilitako *input*-en zati garrantzitsu bat azpisektoretik bertatik eta gainerako nekazal sektoreetatik datorrena da. Oihan-sektorean, lehengaien erabilera txikia da. Sektore hori gutxi industrializaturik dagoela esan nahi du horrek eta ekoizpenaren zatirik handiena oihanen hazkunde naturalari zor zaiola.

Bestalde, *output*-en ikuspuntutik begiratuta, hau da, lortutako produktuak nora doazen kontutan hartuta, jarraiko grafikoek erakusten dute hiru nekazal azpisektoreetan landutako produktuen kontsumoa nola banatzen den, batetik, *azkeen eskariaren* (hots, sektore kontsumitzaileen, funtsean familien, eta, Nafarroaren kasuan, Estatuko beste lekuetara egindako esportazioen) eta, bestetik, *industriarteko* kontsumoaren (gero beste sektore batean landua izateko esleitzen den ekoizpen-zatiaren) artean.

Ikusten den bezala, Euskal Komunitateak garrantzi handiagoa du zona *kontsumitzaile* gisa. Familien kontsumoak nekazal eta azienda-produktuen erabilera guztizkoaren % 35,5 eta % 65,4 suposatzen du, hurrenez-hurren. Nafarroak, aldiz, bere ekoizpenaren zati on bat Estatuko beste lekuetara (EKA barne) *esportatzen* du: nekazal produktuen % 35 eta azienda-produktuen % 22,8.

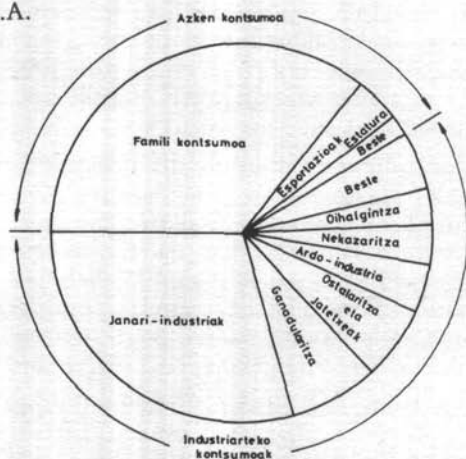
Beste industrietarako (industriarteko kontsumorako) nekazal produktuen salmentari dagokionez, *janari-industriak* dira nekazal produktuen helburu nagusia; ardo-industriek badute garrantzirik, baita ostalaritzak eta jatetxeetakoek ere, batez ere EKA. Nafarroan, halaber, zukugintza eta barazki-kontserbagintzarako erabiltzen den nekazal ekoizpen-zatia aski handia da.

Azienda-produktuei dagokionez, logikoa denez, berorien helburu industrial nagusia haragi- eta esne-enpresak dira. Esne-industriek garrantzi handiagoa dute Euskal Komunitatean, hemen esnetarako azienda espezializatuagoa bait dago; Nafarroan, aldiz, azienda-ekoizpenetik zati handiagoa erabiltzen da haragi-industrietarako. Familiek zuzenean kontsumitzen dutenari dagokionez, azienda-ekoizpenaren helburu nagusia bera dela erakusten du grafikoak. Honek Euskal Komunitate Autonomoan du garrantzirik handiena.

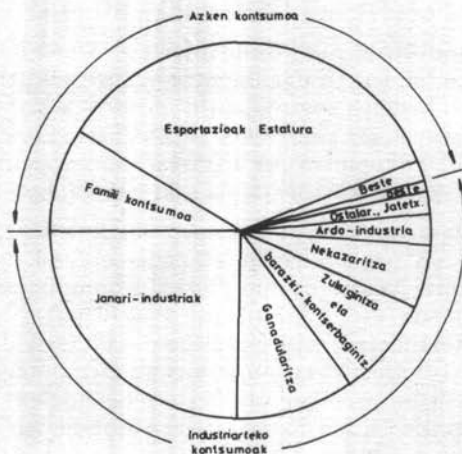
Oihan-ekoizpena (zura) gehienbat zerratako eta papergintza eta kartoigintzarako erabiltzen da.

1. grafikoa: Azpisektorerik garrantzitsuenetako bakoitzak, industrialak eta azken kontsumoak, suposatzen duten portzentaia nekazaritzan landutako produktuen (output) destinoan.

Euskal Herriko K.A.

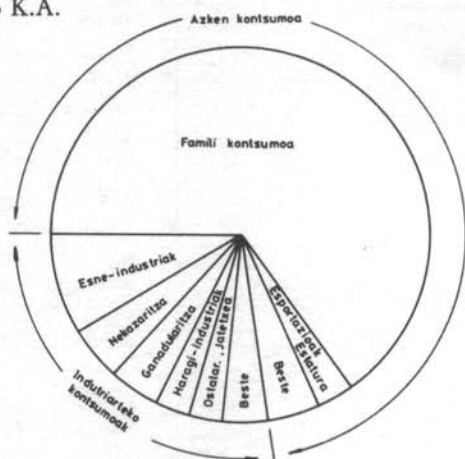
Nafarroa

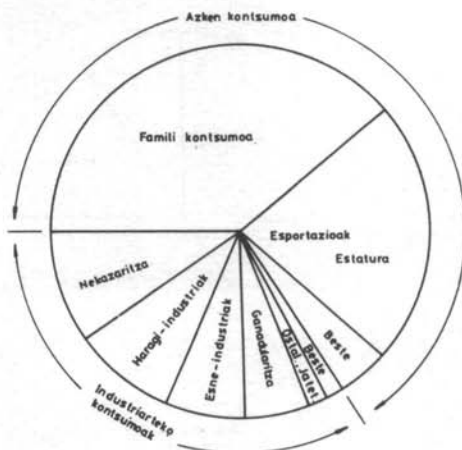
Iturria: Bilboko Bankuaren Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiko input-output taulen gain geuk landua.

2. grafikoa: Azpisektorerik garrantzitsuenetako bakoitzak, industrialak eta azken kontsumoak, suposatzen duten portzentaia gaudularitzan landutako produktuen (output) destinoan.

Euskal Herriko K.A.

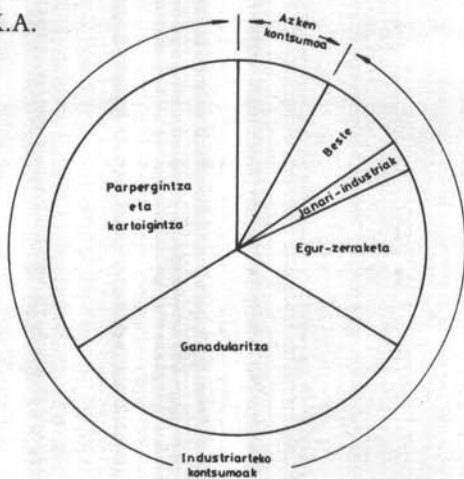
Nafarroa

Iturria: Bilboko Bankuaren Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiko input-output taulen gain geuk landua.

3. grafikoa: Azpisektorerik garrantzitsuenetako bakoitzak, industrialak eta azken kontsumoak, suposatzen duten portzentaia oihan-sektorean landutako produktuen (output) destinoan.

Euskal Herriko K.A.

Nafarroa

Iturria: Bilboko Bankuaren Araba, Gipuzkoa, Nafarroa eta Bizkaiko input-output taulen gain geuk landua.

Grafiko hauetan lehen iruzkindu dugun beste ezaugarri bat ere agertzen da: nekazal azpisektoreen arteko harremana. Izan ere, ikus daitekeenez, nekazal eta azienda-produktuen kontsumoaren zati garrantzitsu bat nekazaritza eta ganadularitzako azpisektoreetan egiten da.

Input-output Taulek erakusten duten beste alderdi bat, zera da: bi unitate administratibo hauen autohornidura-maila desberdina. Euskal Komunitate Autonomoko hiru nekazal azpisektoreek defizita ematen duten bitartean, Nafarroako nekazaritzak zein ganadularitzak soberakina ematen dute.

Euskal Komunitate Autonomoan, kontsumoa orotara hartuta (eta hemen azken kontsumitzaileei dagokiena nahiz gero landuak izateko erosketa industriartekoak sartuz), nekazal produktuekiko elkartrukkeen saldo garbia (esportazioen eta inportazioen arteko diferentzia, alegia) honelakoa da: nekazal produktuen kontsumoaren % 54 Estatuko beste lekuetatik (Nafarroa barne) datorrena da eta % 10 atzeritik. Honek zera suposatzen du: nekazal produktuen % 64 EKA osatzen duten hiru eskualdeetatik at datozenak direla. Azienda-produktuei dagokienez, esan behar da nazioarteko merkataritzaren pisua eskasa dela eta EKAn kontsumitzen den % 38 Espainiako beste lekuetatik datorrela. Oihan-produktuen sailean, berriz, kontsumoaren % 36 Estatuko beste lekuetatik dator eta % 4 atzeritik.

Nafarroako nekazal egoera, aldiz, bestelakoa da. Honek Estatuko beste lekuetan (Euskal Komunitate Autonomia barne) salduz, soberakinak lortzen ditu. Nafarroak Espainiako beste lekue-tara nekazaritzan lorturiko produktuen % 19,4 eta ganadularitzan lorturikoen % 8 esportatzen du. Hala ere, atzerrira begira, nekazal sektorearen beraren inportazioak zerbait handiagoak dira esportazioak baino. Oihan-azpisektoreak, honen garrantzia txikia bada ere, defizita ematen du; Estatuko beste lekuetatik inportatzen da kontsumitzen denaren % 36. Honek ere, atzerrira begira, defizit txiki bat ematen du.

Gipuzkoa eta Bizkaia (funtsean azienda- eta oihan-lurraldeak) eta Araba eta Nafarroa (funtsean nekazal lurraldeak) elkarren artean bereizi ordez, Euskal Herriaren oraingo zatiketa administratiboaren arabera jotakuko dugu, batetik Euskal Komunitate Autonomia (EKA) aztertuz eta, bestetik, Nafarroako Foru-Lurraldea. Honela, 1981eko zifren arabera, Euskal Herriko *ekoizpen* nagusiak jarraiko hauek dira:

- Lehenbizi, *haragia* eta *aziendak* daude. Hauek azken nekazal ekoizpenaren % 27,4 eta % 28,3 suposatzen dute, hurrenez-hurren, Euskal Komunitate Autonomoan eta Nafarroan.

- EKAKo bigarren nekazal produktua *esnea* da, zeinaren balioa ekoizpen osoaren % 23ra iristen bait da; laugarren postuan *arraultzak* daude (% 8,7). Azienda-produktu hauez gainera, *barazkiak* ere inportanteak dira (EKAKo nekazaritzaren balioa oro har, % 9,5 dagokie barazkiei).

- Nafarroan, aldiz, esneak eta arraultzeek garrantzi txikiagoa dute (ekoiztutako guztizkoaren % 6,6 eta % 3,3 hurrenez-hurren); *zerealek* (% 20,9) eta *barazkiek* (% 19,3), aldiz, ekoizpen handiaren balioan hartzen dute parte.

- Aipatutakoez gain, lursagarren garrantzi ekonomikoa ere azpimarratu beharra dago, beraren ekoizpen-balioa % 5,4koa delarik EKAn (nagusiki Araban) eta % 2,5koa Nafarroan; *ardoak* Euskal Komunitate Autonomoaren ekoizpenen % 4,5 suposatzen du eta, Nafarroari dagokionez, % 4,1. Zerealen ekoizpena Euskal Komunitate Autonomoan % 3,8koa da. Azkena EKArekin ekonomia-eremuaren aldetik, Araban bakarrik da esanguratsua.

Orotara, nekazal azpisektoreari dagokio azken nekazal ekoizpenaren % 49; azienda-azpisektoreak % 44 baino zertxobait gehiago suposatzen du eta oihanekoak, % 5.

Nekazaritzaren eboluzioa

Gerraondoko aroa

Nekazal sektorearen eboluzioa aztertzen hasi aurretik, gerra zibilak euskal nekazaritzan utzi zituen ondorioez hitzegingo dugu. (Nekazal sektorea esatean, nekazaritza, ganadularitza eta oihan-azpisektorea ulertzen dira, nahiz eta batzutan «nekazaritza» hitza hiru azpisektore horiek adierazteko erabili). Gerra zibila bukatzean, ongarririk eta, baita tirakako azindarik eza eta lanekuaren eskasia ere zirela bide, *hektarea* bakoitzeko *errendimenduak* oso apalak izan ziren: Gari-errendimenduak Nafarroan, adibidez, gerraurreko 1931-1935 epealdian, batezbeste 13,30 eta 19,59 kintalekoak ziren hektarea bakoitzeko lur ureztatu gabeetan eta ureztatuetan, hurrenez-hurren; 1943an, berriz, hektarea bakoitzeko 6,56 eta 15,0 kintalekoak ziren.

Input erabilgarrien eskasia honek, errendimendu hain txikiak sortzeaz gainera, zerealez landutako azalera gutxitzea ekarri zuen ondorio gisa. Honela, baldin 1931-35 epealdian batezbeste 157,4 mila hektarea bazeuden garia ereinda, 1943an 114,4 mila hektarea bakarrik erein ziren; honi hektarea bakoitzeko eman zen errendimendu apala eransten bazaio, zera gertatzen da: ekoizpena gerraurrekoaren erdia izan zela. Honek esplikatzen laguntzen du gerra zibila pasa eta berehala ezagutu zen hornidura eskasiazko egoera.

Aldaketa laboreetan

Euskal nekazaritzaren eboluzioak 1936tik gaurdaino ezagutu dituen ezaugarriarik adierazgarrienetako bat, nekazal ekoizpenetan gertatutako aldaketa da. Honek aldatu du, hein handi batean, gure soroen itxura.

Lehenbizi, *labore-lurrak*, oro har, gutxitu egin dira: Nekazaritzako Ministraritzak 1943an eta 1982an argitaratutako zifrak konparatzen badira eta, kontzeptuek erabat homogenoak ez diruditen arren, Euskal Herriko azalera geografikoa (1.767 mila hektarea) orotara hartzen bada, landutako azalera 530etik 475 mila hektareatarra pasa da. Labore-lurren hedakuntzan gertaturiko murriztapen hau Gipuzkoara eta Bizkaira mugatu da. Seguraski bi eskualde hauetan egon den industria eta hirigintzaren beharrek eraginda gertatu da horrela. Bestalde, gogoan eduki behar da hedadura txikiak direla eta leku ordeka gutxi dutela. Horietako bakoitzean 46.000 hektarea lantzen ziren eta orain 13.000 inguru bakarrik. Orobat, koniferoen birlanaketa handiak (intsinis pinuarenak) egin dira: koniferoek 1947an, Gipuzkoan eta Bizkaian 37.400 hektarea betetzen zituzten eta 1972an, berriz, 175.000. Bi prozesu hauek (hirigintzak eta pinu-landaketak) eragin txikiagoa izan dute beste bi eskualdeetan. Hauetan labore-lurrek 86.000 hektarea gainditu dituzte Araban eta 363.000 Nafarroan. Hau da, Nafarroak berak bakarrik hiru aldiz lur gehiago landu zuen 1982an Euskal Komunitate Autonomoak batera baino.

Giza elikadurarako zerealen lekuan, *animali elikadurarako zerealak* eta aziendak bazkatzeko *zuhain-ekoizpenak* landu dira eta, laboreei dagokienez, puntu honetan egon da aldaketarik adierazgarriena. Aldaketarik handiena jasan duen produktua *garia* da. Lehengo nekazal ustiapenetan, funtsean, familiako kontsumoa asebetzera zuzendua zegoen ekoizpenaren antolakuntza; orain, ordea, egoera berri baten aurrean aurkitzen gara, zeren, komunikabideak

hobetu direnez gero, ahalezko izan bait da norberaren ustiapenean produktu jakin batzu ez egitea, adibidez garia, eta ustiapeneko ekoizpenak merkatura begira gehiago lantzea. Horregatik, gariak, gerraurrean Euskal Herriko lau eskualdeetan 157.000 hektarea hartzen zituenak, 1960an 133.000 bakarrik hartzen zituen. Zifra hau hogeitun buruan erdira murriztu zen (64.000 ha 1981ean). Gariari dagokionez, ekoizpen hau Gipuzkoa eta Bizkaiko soroetatik erabat desagertu zen 1981ean. Oso adierazgarria da datu hauxe. Esan beharrekoa da, garitarako ez direla batera egokiak bertako lurrak.

Zereal honen lekua, hein handi batean, *garagarrik* betetzen du, zeina animalia elikadurarako erabiltzen bait da. Garagarlantza hau, gainera, Nekazaritzako Ministraritzak bultzatu du 1960. urtetik aurrera, batez ere, berorren ekoizpen-erosketari dagokionez, gariaren kasuan baino garanti prezio faboragarriagoak jarritz, batez ere. Honela, garagarlantzan erabilitako azalera 1960. urtea arte ez da izan gerraurrekoan baino askoz handiagoa (30.000 hektarea baino txikiagoa izan da); 1970ean 76.000 hektarea izan dira landuak eta zifra hori, hurrengo hamar urteetan, ia bikoiztu egin da, 1981ean 144.000 hektarea hartzen bait ditu labore horrek. Gariarekin gertatzen denaren antzera, garagarrik ez da egiten, ezta deus ere, ez Gipuzkoan eta ez Bizkaian.

Artoa da garrantziaren aldetik hirugarren lekuan datorren zereala, baina honen garrantzia txikiagoa da, 1981ean 19.000 hektarea bakarrik hartzen bait zituen. Artogintza ere gutxituz etorri da, 1960. urtea arte egoera nahikoa egonkorrean egon den arren. Gerraurreko urteetan 30.000 hektarea hartzen zituen, honela banaturik: 3.000 baino zertxobait gehiago Araban eta 9.000 inguru Gipuzkoa, Bizkaia eta Nafarroako eskualdeetako bakoitzean; 1981ean, ordea, praktikan desagertu egin da Araba eta Bizkaiko soroetatik; Gipuzkoan 1.600 hektarea bakarrik lantzen dira, baina Nafarroako lur ureztatueta 16.000 hektarea hartzeraino iritsi da arto-laborea.

Esan dugun bezala, animalia elikadurarako garrantzitsuagoak diren zerealei eman zaie lehentasuna. Ez hori bakarrik: zerealen lekuan, hein batean bederen, zuhainak hazten dira. Hala erakusten dute jarraiko zifrek: *belardi artifizialak* (ez berezkoak, landutakoak baizik) eta *zuhainak*, zeinek 1943an 23.000 hektarea hartzen bait zituzten, 1951n ia 43.000 eta 1981ean 57.000 hektarea betetzen zituzten, eskualdeen arabera honela banaturik: 25.000 Nafarroan, 13.000 Bizkaian eta 10.000 baino zertxobait gutxiago Araba eta Gipuzkoako eskualdeetako bakoitzean. Hazkunderik bizkorrena

izan duten zuhain-landareak, belardi artifizialez (polifitez) aparte, alpapa eta zuhain-artoa izan dira.

Ikusi dugun bezala, autokontsumora zuzendutako nekazal ekonomiatik merkatu-ekonomiara pasatzean, labore-ordezkatze guztiz garrantzitsua ematen da. Bizkaia eta Gipuzkoaren kasuan, aldaketa hori ganadularitzan espezializatzean datza. Esan liteke gure nekazaritzaren fisonomia aldatu egiten dela.

Euskal Herriko nekazaritza deskribatzeko orduan, hain zuzen ere, bitan zatitu ohi da: *artoaren azalera* eta *gariaren azalera* (edo mediterranear trilogiarena: garia, mahatsa eta olibondoa). Hala ere, lehen aipatu dugu, artoaren eremuan, edo atlantikoko nekazaritzan (Bizkaian, Gipuzkoan, Arabako Iparraldean eta Iparmendebaldeko Nafarroa Umelean) nola desagertu den izena ematen zion labore hori. Labore hau mekanizatzen zail samarra bait da eta asko garestitu den laneskua eskatzen bait du, beharbada horregatik gertatuko zen horrela. Eskualde honetan laneskua gehienbat familiarra bait da, garestitze hori alokairu-lanari baino gehiago laneskulari familiarren aukera-kostuari dagokio; aukera-kostu kontzeptu honetan biltzen da, hain zuzen, beste enplegu alternatibo batean ihardun ordez nekazaritzan lan egiteagatik lorturiko sarrera txikiagoa.

Area honetan nekazal sektorea funtsean *azienda*-rena da. Azpisektore honek, hurrenez-hurren, Gipuzkoako eta Bizkaiko nekazal ekoizpenaren % 60 eta % 70 baino gehiago suposatzen du; belardiek hartzen dute nekazal lurretako zatirik handiena.

Arto-azalerako nekazaritzari dagokionez, aipatzekoak dira 1968az geroztik sorturiko *aterpeko laboreak* ere. Hauek uzta goiztiarrak lortzeko sortu ziren: tomateak, lekak eta piperrak. Labore babestu honetan (batez ere baratzantzan) erabilitako azalera, 1980an, 269.500 m²-koa (ia 27 hektareakoa) zen Euskal Komunitate Autonomoan. Zifra honek bi urte lehenagokoa bikoiztu egiten du. Horiematik, 177.500 m² Bizkaia dagozkio, 85.500 m² Gipuzkoari (hemen lorelantz babestua garrantzitsua da) eta gainerako 6.500 m²-ak Arabari.

Artoaren azalera-ri edo mediterranear nekazaritzari dagokionez, ikusi dugu nola artoaren ordez garagarra landu den hein handi batean, ia dena animalia elikadurarako. Mediterranear trilogia osatzen duten beste bi produktuei dagokienez, *mahastiak* garrantzi handia du Araban eta Nafarroan; gaur egun, Arabako herrietan (eta Nafarroako batzutan) egiten diren «Rioja» Jatorrizko Deitura daramaten ardoak ezezik, «Navarra» Jatorrizko Deitura daramate-

nak ere badira. Nolanahi ere, mahats-landaketak 1950az geroztik etengabeko atzerakada jasanez datoz. *Olibondoak*, bestalde, 4,3 mila hektarea bakarrik hartzen ditu bi probintzia hauetan.

Zona honetan, ohizko lur ureztatu gabea aparte utzita, *lur ureztatua* landutako lurren % 25 da Nafarroako Erriberan eta honen ahalbidetu du zona umelagoei dagozkien produktuak lantzea. Ohargarria da artoaren ekoizpenak 1953az geroztik egin duen gehikuntza eta alpapak 1940az geroztik egin duena; ohargarria da, halaber, *frutarbolan* eta *barazkien* hedadura. Honela, Nafarroan, azken bi horiek garatuz joan diren neurrian, barazki-kontserben industria ere haziz joan da. Hauek osatzen dute lurralde honetako janari-industria garrantzitsuaren % 30 baino gehiago, produkturik inportanteenak jarraiko hauek izanik: tomateak, esparragoak, piperrak eta alkatxofak, gainera ilarrak, lekak, txanpinoiak, azalorreak, espinakak eta porruak. Azken hauek gutxiago lantzen dira.

Arabaren *lursagarra*-ren ekoizpenak ezagutu duen gehikuntza aipatu behar da (batez ere, ereintzarako lursagarrarena, Nafarroako pirinear haranetan ere garrantzitsua den produktua). Patata da Arabako lehen ekoizpena, bai balioaren bai bertan diharduen laneskuaeren aldetik bigarrena.

Ikus dezakegunez, neurri handi batean desagertu egin da gariaren monolaborea Araban eta Nafarroan eta artoarena Gipuzkoan eta Bizkaian, hori izan bait zen 1930. urte-inguru haietako euskal nekazaritzaren ezaugarri nabaria. Hain zuzen ere, 1935ean gariak hegoalderago dauden bi eskualdeetan landutako azaleraren % 34 hartzen zuen eta artoak % 19 inguru atlantikoaldean kokatzen diren beste bietan.

Jarraiko mapa horietan, Euskal Herriko eskualde bakoitzean garrantzitsuenak diren zerealez eta zuhainez landutua dagoen azalera nolakoa den deskribatzeko orduan, grafiko bidez argitzen da kostaldeko bi probintzien eta barnealdeko beste bien artean dagoen diferentzia jadanik iruzkindua.

Bi zereal nagusiei, *garia*-ri eta *garagarra*-ri alegia, dagozkien grafikoek (hurrenez-hurren, 4. eta 5. grafikoek) erakusten dute labore horiek desagertu egin direla Bizkaian eta Gipuzkoan eta, halaber, garagarrak gariaren aldean leku handiagoa hartzen duela beste bi lurraldeetan.

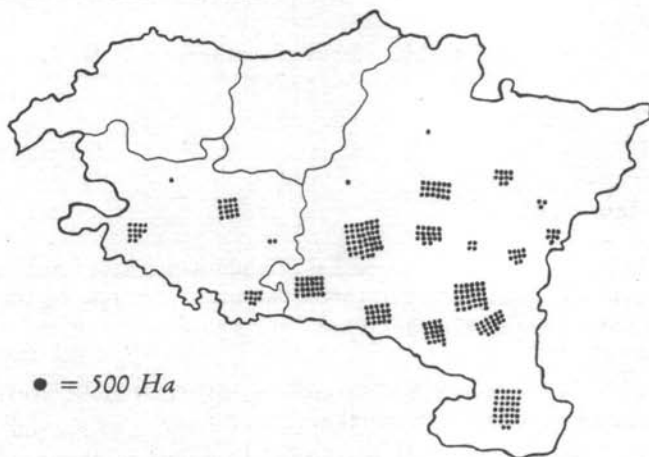
Zuhainei dagokien grafikoak (6. grafikoak) eskualde desberdinetan bi zuhain-labore nagusi hauek, hots, alpapak eta belardi polifitek (belardi artifizialek) hartutako azalera biltzen du. Hor ikus-

4. grafikoa: *garia lantzen erabilitako azalera, Euskal Herriko eskualde bakoitzean 1982an.*

Iturria: Azalera landuei buruzko udal-datuak, Nekazaritzako Ministraritzaren Probintzi Ordezkaritzetatik eta Nekazal Ganbaretatik lortuak.

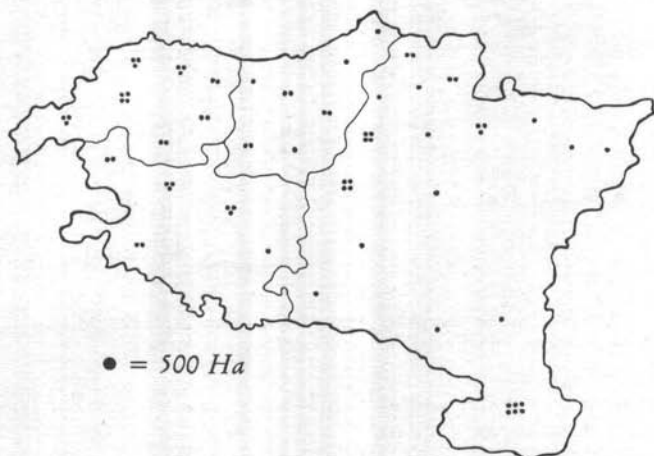
5. grafikoa: *garagarra lantzen erabilitako azalera, Euskal Herriko eskualde bakoitzean 1982an.*

Iturria: Azalera landuei buruzko udal-datuak, Nekazaritzako Ministraritzaren Probintzi Ordezkaritzetatik eta Nekazal Ganbaretatik lortuak.

ten denez, aurreko biei buruz nahikoa *osagarri* gertatzen da. Honela, zuhainean azalera hedatuagoa duten eskualdeak (Bizkaia eta Gipuzkoa ezezik, Arabako eta Nafarroako Iparraldeak ere bai) zerealetan garrantzi txikiagoa dutenak dira; eta, alderantziz, zereal-eskualdeek zuhainean garrantzi txikiagoa dute.

6. grafikoa: *alpapa eta belardi polifitak lantzen erabilitako azalera, Euskal Herriko eskualde bakoitzean 1982an.*

Iturria: Azalera landuei buruzko udal-datuak, Nekazaritzako Ministraritzaren Probitntzi Ordezkaritzetatik eta Nekazal Ganbaretatik lortuak.

Azienda-ekoizpena

Arestian esan berri dugu euskal azienda-azpisektoreak nekazal azken ekoizpenean duen garrantzia, laborantzarekin konparatzen bada, zerbait apalagoa dela. Honek ekoizpenaren balioaren % 44,3 suposatzen du.

Euskal Herriak, 1982ko Martxoko Zentsuaren arabera, jarraiko azienda-kopuru hauek dauzka:

Behi-azienda: 165.400 buru Euskal Komunitate Autonomoan eta beste 76.100 Nafarroan. Guztira, 241.500 abere. Berau da aziendarik garrantzitsuena Euskal Herrian. Buru-kopururik han-

diena batez ere Bizkaian (81.600) eta Gipuzkoan (59.900) ematen da, bi probintzia hauek esnetarako behi-aziendan bereziki espezializatuak bait daude.

Europako Elkarte Ekonomikoan sartzeari dagokionez, esan behar da esnekia sektore bereziki gatazkatsua dela. Eta halaxe da, batetik, EEEaren baitan esne eta esnekietan soberakin estrukturalak gertatzen direlako eta, bestetik, Euskal Herriko esne-azienda desabantaila estrukturalan aurkitzen delako. Europako herriekin konparatuta, zeinek in produktuen zirkulazio librea egongo den, gure esplotazioetan ustiatzen den buru-kopurua txikia da eta esnetan behi bakoitzeko lortzen diren errendimenduak, halaber, apalak dira.

Ardi-azienda: berau da ugariena, 731.800 burerekin. Horieta-
tik % 70 baino gehiago Nafarroari dagozkionak dira (523.100 buru). Euskal Komunitate Autonomoan ere ugari dira ardiak: Gipuzkoan 97.700, Araban 82.700 eta gutxiago Bizkaian.

Ahuntz-azienda garrantzi txikikoa da, Euskal Herri osoan 28.000 buru bakarrik bait daude.

Txerri-azienda: 451.400 buru dira zentsaturik daudenak eta horien % 80 (360.600) Nafarroan aurkitzen dira. Euskal Komunitatean, 47.500 txerri daude Araban; horien kopurua txikiagoa da Bizkaian eta Gipuzkoan.

Azienda honek prezioetan gorabehera handiak ezagutzen ditu eta, horregatik, urte batetik bestera dexente aldatzen dira txerri-zentsuak. Azken bi azienda-zentsu orokorrak (1978ko Martxokoa eta 1982ko Martxokoa) konparatzen badira, ageri da azken lau urteotan txerrien kopurua Nafarroan 273.500etik jadanik aipaturiko 360.000eko zifrara pasa dela. Honek % 32ko gehikuntza inportantea suposatzen du.

Zaldi-azienda: Honek garrantzi txikia du. Euskal Herrian, 1982an, 19.500 zaldi daudela kalkulatu da, 8.900 asto eta 2.800 mando.

Azken urteotan, azienda-zentsuek erakusten dutenez, azien-
den kopurua gehitu egin da: behiak, 1978-1982 epealdian, 217.200 burutatik 241.500etara pasa dira; ardiak, 711.500 burutatik 731.800etara (gehikuntza hau Gipuzkoan eman da); ahuntzak eta txerriak ere gehitu egin dira. Baina zamarien eta tirakako animalien (asto eta mandoen) kopurua gutxitu egin da, oso nabarmen gutxitu ere; zaldiek, alderantziz, eboluzio egonkorragoa agertzen dute; beharbada haragitarako probetxatzen direlako izango da horrela.

Haragi-ekoizpena-ri dagokionez, hauxe hartu behar da gogon: haragitarako azienda beste eskualdeetan erosten dela gero hemen, Euskal Herrian hiltzeko. Horregatik, hemen dagoen haragi-ekoizpenaren zifrak oso garaiak dira bertako azienda-zentsuarekin konparatzen badira. Nafarroan hiltzen den aziendaren % 90 baino gehiago bertako lurralde foraletik datorrena da; Euskal Komunitate Autonomoan, aldiz, 1980ko portzentaian arabera, hildako behien % 48, ardien % 83, txerrien % 85 eta zaldien beste hainbeste, *kanpotik* datozenak dira. Horregatik, lehen esana errepikatuz, ez da ahaztu behar ondoren biltzen diren zifrak Euskal Herrian hildako animaliei buruzkoak direla eta horiek, neurri handi batean bederen, bertatik kanpo hazitakoak direla.

Azken hogeitun urteotan (1961-1981), *hiltzeko* animalietan eman den gehikuntzarik ohargarriena txerri-aziendetan eta hegaztietan eman da. Nekazaritzako Ministraritzako zifren arabera, 1961ean 97.500 txerri-buru hil ziren, 1970ean 373.000 eta 1981ean 513.400; hau da, 20 urteren buruan 5 aldiz biderkatu da txerrien hiltzea. Hegaztietan, orobat, 1961ean 5,5 milioi hiltzetik 1981ean, 32,5 milioi hiltzera iritsi zen.

Aro horretan bertan hildako ardi eta behien kopuru-gehikuntza zerbait apalagoa izan da. Ardiei dagokienez, kopurua 782.800 buru hiltzetik 1.147.200 hiltzera pasa zen. Azkenik, 1961ean 176.200 behi hil ziren eta handik hogeitun urte geroago 197.000 Euskal Herrian.

Lehen esan dugun bezala; nekazaritzako azken ekoizpenaren balioa orotara hartuta, lautik bat baino gehiago suposatzen dute haragiak eta aziendek Euskal Komunitate Autonomoan nahiz Nafarroan. EKAko hiru eskualdeak batera hartuta, esnea da bigarren produktua garrantziaren aldetik; ekoizpenaren balioa orotara hartuta, honek ere ia lautik bateko ekarpena egiten du, nahiz eta berorren garrantzi erlatiboa apalagoa izan Nafarroan.

Haragiak bezala, *esneak* ere gehikuntza garrantzitsua ezagutu du azken hogeitun urteotan: 1961ean behi-esnetan 272,3 milioi litro atera ziren, 1970ean 323,3 milioi eta 1981ean 386,5 milioi; hazkuntza hau gehienbat *behi bakoitzeko errendimendua* gehitu delako gertatu da, elikadura, arrazen hautapena, sanitate-baldintzak, etab. hobetu direlako, alegia.

Ganadularitzari dagokionez, aipatzekoa da *bertako arrazek* duten garrantzia; horien artean nabarmenenak behietan arraza *piriniarra* eta ardietan arraza *latxa* dira.

Arraza piriniarreko behi-azienden kopurua jaitsi egin dela jarrariko zifra hauek adierazten dute: gaur egun 13.000 buru inguru bakarrik daude (eta horietatik 11.000 Nafarroan), baina mendearen hasieran beraiek osatzen zuten Euskal Herriko behi-zentsuaren erdia (guztira arraza piriniarreko 140.000 inguru behi zeuden). Arraza hau nafarra da, haragitarako hazten dena, baina ez ekoizpen intentsiboan. *Arraza latxako* ardiak, esne-ekoizpenean espezializatua dagoenak, kantitatearen aldetik garrantzi handiagoa du: 300.000 buru baino gehiago daude (Euskal Herrian, guztira, 731.800 ardi daudela kalkulatu da) eta horietatik erdiak baino zerbait gehiago Nafarroari dagozkionak dira.

Aipa ditzakegun bertako beste arraza batzu, hauek dira: Nafarroako *ardi «rasa»*, *euskal ardia* edo *Karrantzakoa*, *Burgeteko zaldia*, *Nafarroako pottoka* eta *Gasteizko txerri txatoa*.

Euskal laborantzaren beste alderdi interesgarrietako bat, batez ere larreak abelazkuntza estentsiborako erabiltzeari dagokionez, lurrak elkarren artean probetxatzea edo lur komunalen kasua litzateke. Lur komunal hauek —herri-lurak ere esaten zaie—, herri bakoitzerako (kontzeju, udalerrri, haran bakoitzerako) eskubidea duten unitate desberdinetako herritarrek gozatzen dute, inongo bereizketarik gabe, eta bereziki garrantzizkoak dira Nafarroan, non Lurralde Foralaren heren batetik erdira bitarteko azalera (ez da ezagutzen eta zifra zehatzik) oraindik ere lur komunalek okupatzen dutela pentsatzen bait da.

Amankomunean erabiltzen diren herri-lurren artean, «*facería*» deituak aurkitzen dira. Hauek zenbait herriren artean osaturiko mankomunitateak ditugu, aipagarrienak Nafarroako Erriberan, «*Bárdenas Reales*» direlakoak izanik; hauek 40.500 hektarea dituzte eta bertan egiten dute negua Euskal Herrian geratzen diren azken Azienda-talde ibiltariak (Erronkari eta Zaraitzu Haranetako azienda-taldeek, alegia, zeintzuen kopurua jaitsiz bait doa). Herri-lurretan egurrez, uraz edo larrez bakarrik goza daiteke eta lorturiko produktuak ezin dira erabili salmentarako eta merkataritzarako. Badira beste herri-lur aipagarri batzu ere, hala nola: Zaraitzu eta Aezkoako Haranetakoak beren 15.000 hektarea baino gehiagorekin, Lizarrako Lurrekoak 12.000 hektarea ingururekin, eta, Nafarroatik kanpora, Araba eta Gipuzkoako Partzoneria Orokorra dago, Aizkorriko Mendikatean larre eta basotan ia 11.000 hektarea dituen.

Ondoren, laboreekin egin zenaren antzera, grafiko bidez argituko da Euskal Herrian dauden azienda nagusien banaketa espaziala, eskualde bakoitzeko buruen kopurua emanaz.

Behi-azienda-ri dagokion grafikoan, jadanik iruzkindua dugun kostaldeko bi probintzietako azienda-mota honen espezializazioa erakusten da.

Ardi-azienda-ri dagokionak erakusten digu, nola animalia horiek era homogenoago batean banatuak dauden Euskal Herri osoan zehar, Bizkaian izan ezik, hemen oso ardi gutxi bait dago. Banaketa berdintsu horien ondorioz eta Nafarroaren azalera handia kontutan izanik, ardi-zentsuaren % 70 probintzia honi dagokio, lehenago ere esan dugun bezala.

Azkenik, *txerri-azienda-ri* dagokion grafikoan, berebiziko garrantzia hartzen du alor honetan Nafarroak, Euskal Herriko txerrien % 80 baino gehiago bertan aurkitzen dira eta. Arabari dagokionez, berriz, argi dago probintzia horretako txerri-jendearen kopuru handi bat Errioxako eskualdean kokatzen dela.

7. grafikoa: *Behi-azienden eskualdekako banaketa 1982an.*

Iturria: Azienda-zentsuari buruzko udal-datual, Nekazaritza, Arrantza eta Elikadurako Ministraritzen Probintzi Ordezkarizetatik lortuak.

8. grafikoa: Ardi-azienden eskualdekako banaketa 1982an.

Iturria: Azienda-zentsuari buruzko udal-datuak, Nekazaritza, Arrantza eta Elikadurako Ministeraritzen Probintzi Ordezkarizetatik lortuak.

9. grafikoa: Txerri-azienden eskualdekako banaketa 1982an.

Iturria: Azienda-zentsuari buruzko udal-datuak, Nekazaritza, Arrantza eta Elikadurako Ministeraritzen Probintzi Ordezkarizetatik lortuak.

Oihan-ekoizpena

Industriaren konkurrentziak behartuta, autokontsumora zuzendutako laborea utzi beharra gertatu da. Eta nekazal sektorean eman den norabide-aldaketa honek, hain zuzen ere, oihan-sektorearen garrantzian ere bere ukitua utzi du. Nekazaritzako Ministraritzaren kalkuluen arabera, sektorearen ekoizpen-balioaren barruan moztutako zura eta egurraren balioa bakarrik hartzen bada ere kontutan eta ez zutik dagoen zuraren hazkundearena, Araba eta Nafarroan oihan-ekoizpenak, hurrenez-hurren, nekazal ekoizpenaren % 3,4 eta % 3,9 suposatzen du eta Bizkaia eta Gipuzkoan, berriz, % 8 baino gehiago.

Kostaldeko bi lurraldeetan oihan-azalera oso garrantzitsua da, Gipuzkoa eta Bizkaiko lurraldea orotara hartuta, hirutik bi parte oihan bait da; Araban, aldiz, hirutik bat da eta Nafarroan zertxobait gutxiago. Baina oihan-azalera guztia ez da azalera zuhaitzeztatua: Euskal Herriko lau probintzietako oihan-azalera betetzen duten 1.040.400 hektareatik % 36,9 sasidiz eta larrez estalia dago eta gainerako % 63,1 bakarrik (656.900 ha) da zuhaitzeztatua.

Azpitarratu beharrekoa da beste hau ere: Gipuzkoa eta Bizkaiko mendiak, ia gehienak (% 85 inguru), jabetza *pribatukoak* diren bitartean, mendien jabetza hori Araba eta Nafarroan, hurrenez-hurren, % 23,5 eta % 28 besterik ez dela. Izan ere, azken bi eskualde hauetan, *Erabilgarritasun Publikoko* mendiek (eskuarki Udalenak direnek) garrantzi handia dute.

Espainia osoan 1965etik 1974era bitartean egindako Oihan-Intentarioaren arabera, espezie koniferoak eta hostozabalak jarraiko taulan datorren bezala banatzen ziren Euskal Herrian:

Azalera zuhaitzeztatua (milaka hektareatan)

Lurraldea	Koniferoak	Hostozabalak	Mistoa	Espezieak batera
Araba	32,0	70,2		5,9 108,0
Gipuzkoa	73,6	33,7		11,5 118,8
Bizkaia	101,4	16,8		8,1 126,2
EKA	206,9	120,7		120,7 353,1
Nafarroa	102,7	201,1		— 303,8
Euskal Herria	309,6	321,8	25,8	656,9

Taulan datorrenez, *hostozabalak* dira nagusi Araba eta Nafarroako mendietan eta, hauen artean, *pagoa*, ugari dagoena Nafarroan, nabarmentzen da. Lurralde honetako oihan-azaleraren % 30 zuhaitz honek hartzen du. Bizkaia eta Gipuzkoan, berriz, intsinis pinua nagusitzen da, azkar hazten den espezie *koniferoa*, eta honek betetzen du eskualde honetako azalera zuhaitzetzatu garrantzitsutik zatirik handiena.

Nafarroari dagokionez, intsinis pinuak duen garrantzia eskasa dela esan behar da; eta koniferoen kopurua 102.700 hektareakoa bada, horren barruan hedadurarik handiena duen zuhaitza *pinu gorria* da; hau, gehienbat, berezko oihanketatik (ez landatutakotik) datorrena da; bestalde, landadutako koniferoen artean ere (guztizko honetatik 41.600 ha, gainerakoa berezko oihanketari dagokiona bait da), *Korsikako pinua* nagusitzen da eta ez intsinisa.

Oihanen jabetza-erregimenari dagokionez, kostaldeko bi eskualdeen eta beste bi barrukoen artean dagoen diferentzia lehen ere aipatu dugu. Diferentzia honek esplikatzen du, neurri batean bederen, Araba eta Nafarroan zergatik nagusitzen diren hostozabalak, horrelakoak ugariago bait dira jabetza publikoko oihanetan; koniferoak eta, batez ere, intsinis pinua, ordea, jabetza pribatuetan nagusitzen dira. Baina beste neurri on batean, kostaldeko lurraldeen batezbesteko *altitude* txikiagoak ere zerikusirik badu arbola-motarekin (Bizkaia eta Gipuzkoan 600 metroko altitudea lurren % 12k bakarrik duen bitartean, Araba eta Nafarroan ia % 45ek gainditzen bait du altitude hori).

Altitude-desberdintasun hau dela eta, kostaldeko probintziak koniferoentzat, batez ere intsinis pinuarentzat, faboragarriagoak gertatzen dira. Honela, *pagoa* 800 metrotik gorako altitudea duten oihanetan nagusitzen da; beste hostozabal batzu (haritza, artea eta ametza dira pagoaren ondoren nagusienak) ugariagoak dira 400 eta 800 metro bitarteko zonatan; intsinis pinua ematen da gehien 400 metroz beheko altitudeetan eta praktikan ez dago 800 metrotik gorakoetan. Pinu gorria, arestian esan bezala Nafarroan garrantzitsua den koniferoa, kostaldeko altitudeak baino goragokoetan (400 eta 1.200 metro bitarteko altitudeetan) ateratzen da.

Oso ezaguna da historiaren aldetik Carlos Adán de Yarza-k nola sartu zuen Euskal Herrian intsinis pinua 1940an, Lekeition, hain zuzen ere; baina intsinis pinuaren landaketa masiboa, Gipuzkoa eta Bizkaian indartsuki sartua, 1920-1936 epealdian eta bereziki 1950eko eta 1960ko hamarkadetan gertatu zen, ekonomiarren aldetik interes handikoa bait zen. Interes ekonomiko honen zerga-

tikoa ez zetzan zuretik lorturiko errentagarritasunean bakarrik. Bazen beste arrazoirik ere. Hain zuzen ere, hirigintzaren aurrerapenaren aurrean lurra izugarri errebaloratuz bait zihoazen, pinu-jabetzari eustea dirua aurreratzeke eta inbertitzeko modu bat zen. Bestalde, horretarako behar den laneskua ere ez da hainbestekoa. Birlandaketa hauek direla bide, 1931n 30.300 hektarea bazeuden koniferoez estalirik Euskal Herriko lau probintzietan, orain, aurreko taulan agertzen den bezala, 309.600 ha dira estalita daude; horietatik erdia baino gehiago (168.000 ha) intsinis pinuz beteta daude.

Zuraren erabilerari dagokionez, 1982ko egur-ebaketak 1940. urte-inguruko zifrekin konparatzen badira, sekulako gehikuntza eman dela ageri da. Zifra hauek batere fidagarriak ez badira ere, norabide gisa balio dezakete: Gipuzkoa eta Bizkaian, 1982an, gutxi gorabehera 400 mila metro kubiko bota ziren eskualde bakoitzean, Araban 70.000 metro kubiko inguru eta Nafarroan 340.000 inguru.

Nafarroari dagokionez, nahiz eta koniferoen landaketa garrantzitsua izan (1950eko 28.000 hektareatik, orain, taulan datorrenez, koniferoez landatutako 102.700 hektareara iritsi da), pagoz estalitako azalerari eutsi egin zaio, eta azken urte hauetan bakarrik (1980 eta 1981) gaintitu du pinu-egurraren ebaketak pago-egurrarena. Esan beharrekoa da azken hogeitau urteotan, Nafarroan, arreta handia jarri dela pago-oihanetan, zaintzen ahaleginduz eta bero-rien ebaketa razionalizatuz.

Industrializazioaren ondorioak nekazaritzan

Euskal Herrian industrializazio-prozesuak nekazaritzaren baitan utzi dituen ondorioak nolakoak diren azalduko dugu atal honetan eta hurrengoan; lehenengoan batez ere alderdi koalitatiboa ikusiko da eta bigarrenean, berriz, koantitatiboa. Honetaz sektore honetako ekoizpenari eta enpleguari buruz Bilboko Bankuak argitaratzen dituen serie estatistikoak dakartzagu.

Euskal Herrian industrializazioak nekazaritzaren baitan utzi dituen ondorio nagusiak jarraiko lau puntuetara bil daitezke.

Lurren hiritarkuntza

Beste alternatiba batzuren aldean nekazal sektorean lortutako errentagarritasuna mugatua bait da, zera gertatu da: batetik, ares-tian esan bezala, lehen nekazal lur izandakoak industri eta hiri-helburu berrietarako erabili direla eta, ondorioz, landutako azalera gutxitu egin dela; bestetik, bihurtura gogor bat sortu dela lurraren prezioaren eta berorren nekazal erabilera-ahaltasunen artean. Honela, adibidez, oso zail egiten da dauden nekazal ustiapienen zabal-kunderako lurra erosi ahal izatea.

Laneskuaren zurgapena

Jadanik, aipaturiko Bilboko Bankuaren estatistiketan datozen (atal honetako estatistikako eranskinetan jasotzen direnak) 1955etik 1981erako urteetako zifretan agertzen denez, *euskal nekazaritzan 100.000 enplegu baino gehiago galdu dira*, 1955ean ia 170.000 nekazal langile bait ziren eta 1981ean 65.513 bakarrik. Berrez, zifra hauek aditzera ematen dutenez, badirudi nekazal laneku hori beste sektore batzuk zurgatu dutela; hala ere, ez da ahaztu behar nekazal populazio aktiboaren batezbesteko adina aski garaia dela eta langile horietako batzu beste sektore batean enplegurik bilatu gabe erretiratuko zirela. Nekazaritzan zeukaten lanpostua, beraz, desagertu egin da. Gainera, 1975ean hasitako krisialdian zehar eta azken aro honetan, sektore hau utzi eta lan bila dabilzan langileek ez dute inola ere lortu beste sektoreetan sartzea.

Horregatik, sarritan nekazaritzako laneskua industriari zurgatu duela esaten bada ere, beharbada zuzenago izango litzateke nekazal sektorean lanpostuak *desagertu* eta laneskua *bota* egin direla esatea; lanesku hori, hain zuzen ere, batzutan bizitza aktibotik erretiratu zen, edota bestetan gainerako sektoreek zurgatu zuten, langile hauek ekonomi indarrean aurkitzen ziren garaian; baina gero, depresioa etorri zenetik, langabeziara pasa dira.

Autokontsumotik merkatura

Nekazal ustiapienen antolakuntza aldatu duten faktoreak hauek izan dira: komunikabideen hobakuntza eta honek ekarri duen baserrien komunikaziorik eza desagertzea, gainerako sektoreekiko konkurrentzia eta urrutiko lurraldeetatik datozen ekoizpenen sa-

rrera. Faktore hauek, ondorio gisa, giza elikadurarako zerealen ekoizpena (gariarena) gutxitu beharra ekarri dute eta honen lekuan, Nafarroa eta Arabako zati handi batean bederen, animali elikadurarako zerealak (garagarra) landu beharra. Azienden (eta zuhain-ekoizpenen) zein oihan-landaketen garrantzia, orobat, handitu egin da; produktu hauek eskatzen duten lanekuaren, indartsuki garestituz doan laneku horren bolumena txikiagoa da.

Ageri denez, beraz, areagotuz doan *lan-zatiketak* autokontsumotik polikultibora aldatzea eskatzen du, abantailak ekar ditzaketen eta merkatuan beren irtenbidea duten produktuetan espezializatuz doazen ustiapenetan ihardutea, alegia.

Atlantikoko bi eskualdeetan (Gipuzkoa eta Bizkaian) dauden behi-azienden espezializazioari dagokionez, Miren Etxezarretak, bere *Euskal baserriaren oraina eta geroa* lanean, behi-aziendetan emandako norabide-aldaketaren puntu kritikoa 1950. urte-inguruan jartzen du. Egile horrek berak garrantzi handia ematen dio prozesu honetan esnea hirietan *zuzenean* saltzeko debeku-erregimenari, zeren ganaduzaleak beren esnea Esne-Zentraletara saldu beharrean aurkitzen bait dira. Zentral hauek ekoizpen guztia erostea bermatzen die, komertzializazio-arazoa konponduz eta ekoizpenaren gehikuntza posibleak bere gain hartuz.

Iraultza teknologikoa

Aplikatuak diren ekoizpen-teknika berriak, mekanizazioaren hedadura, ongarrien erabilera handiagoa eta hobea, lehen pentsaezinak ziren errendimenduak dakartzaten hazi hautatu ugarien sarrera, guzti hauek goratu dute hektarea bakoitzeko lorturiko produktua.

Jarraiko datuok argitzen dute nolakoa izan den gorapen hau errendimenduetan: Nafarroan, zerealek 1955ean 186.000 hektarea hartzen zituzten eta 276.400 Tm ematen; 1980an (uzta-record-a eman zen urtean) eta hedadura bereko azaleran, 710.000 tonelada lortu ziren. Ikusten dugunez, bada, *hektareako errendimendua* 2,5ez biderkatu da 25 urteren buruan.

Hobakuntza teknologikoaren prozesuak ganadularitza ere alderdi desberdinetatik ukitu du. Hor sartzen dira: arrazak, sanitatza, instalazioak, elikadura. Esetarako behi-aziendaren kasuan errendimendu-gehikuntza hori egon dela erakusten dute *behi bakoitzeko sortutako litro esne hauek*: baldin 1929an behi batek ba-

tezbeste 1.800 litro ematen bazituen, 1966an 2.500 litro lortu ziren eta 1981ean, Euskal Komunitate Autonomoa orotara hartuta, zifra hori batezbeste 3.560 litrotaraino iritsi zen. *Lurgintza*-ren zuzendaritzapean dauden 109 nekazal ustiapenetan, batezbeste, 4.350 litro lortu da behi bakoitzeko. Zifra hori, hala ere, EEEko esne-errendimendurik handieneko herrialdeetan lortutakoarekin konparatzen bada, urruti geratzen da. Esne-errendimendurik handiena lortzen duten herrialdeak Holanda, Danimarka eta Erresuma Batua dira.

Nekazaritzaren *mekanizazioa*-ri dagokionez, dauden Nekazal Zentsuek erakusten dutenez, 1962an Euskal Komunitate Autonomoan 1.000 traktore (eta Nafarroan 3.533) zeuden, 1972an 6.199 (eta Nafarroan 7.907) eta 1982an 12.907. Hau da: traktoreen kopurua Euskal Komunitate Autonomoan seitan biderkatu zen 1960ko hamarkadan eta gerora, 1970eko hamarkadan, berriz ere bikoiztu egin zen. Ohar gisa, esan dezagun Zentsu horiek hamar urtetik hamar urtera egin ohi direla. Lehenengoa 1962an egin zen; 1982koari dagokionez, une honetan hasi dira Euskal Komunitate Autonomora mugaturiko datu eta lehen emaitza batzu argitaratzen.

Traktoreen kopurua gehitzeaz gainera, Gipuzkoa eta Bizkaian batez ere, hauetan dauden nekazal ustiapenak txikiak direlako eta traktoreak erabiltzeko lur ordeka askorik ez dagoelako, asko ugari dira motokultoreak eta motosegak. Makineri mota hau txikiagoa da eta, 1972-1982 epealdian, Euskal Komunitate Autonomoan 6.331 unitatetik 16.274era pasa dira.

Nolanahi ere, mekanizazio-zifra honekin segituz, zera esan behar da: Nafarroan nahiz Euskal Komunitate Autonomoan, dagoen nekazal makineri parkea bere ahaltsunen oso azpitik erabiltzen dela. Hau da: makina bakoitzaren lanorduak, egin ditzakeenaren aldean oso txikiak dira. Beharbada, neurri on batean, nekazal ustiapenen neurriak behar bestekoak ez direlako gertatuko da. Baina baliteke, baita ere, lanekuaren eskasia dela eta, makineria erostera behartuta aurkitzea. Eta orduan, noski, aterako zaion zukuak nolako izango den kontutan hartu gabe erosten da. Mekanizazioaren beste alderdi garrantzitsu bat ere aipatu beharra dago: nekazal lanek duten gogortasuna arintzen dutela, alegia.

Ekoizpenaren eta enpleguaren eboluzioa

Estatistika-eranskinean biltzen dira Euskal Herriko nekazal sektorearen sailean ekoizpenari eta enpleguari dagozkien serie estatistikoak, Bilboko Bankuak argitaratuak. Segidan horiek iruzkinduko ditugu.

Ekoizpena

Lurralde bakoitzeko nekazal sektoreak Barne-Produktu Gordinari (BPGari) egin dion ekarpena desberdina da: Praktikan, Euskal Herriko nekazal sektorean, *balio erantsiaren* % 50 Nafarroan lortzen da; Euskal Komunitate Autonomoari dagokion beste % 50 homogenotasunez banatzen da hiru eskualdeetan eta, zentzu honetan, bakoitzak egiten duen ekarpena antzekoa da, nahiz eta 1950.eko hamarkada-bukaeran Bizkaiko nekazal ekoizpenaren balio erantsia Arabak eta Gipuzkoak, biok batera, zeukatenaren antzekoa izan. Euskal Herriko nekazal sektoreak BPGari egindako ekarpenaren balioa, 1981ean, 42.627 milioi pezetakoa zela kalkulatu da. Honek, Euskal Herriko lau eskualdeetako BPG guztizkoari buruz, % 3,3 suposatzen du. Zifra horretatik, 21.046 milioi Nafarroari dagozkionak dira, 7.796 Arabari, 7.697 Gipuzkoari eta 6.088 Bizkaieri.

Lehen ere esan dugunez, nekazal sektoreaz dihardugunean, hiru azpisektore hauek (nekazal, azienda- eta oihan-sektoreak, alegia) bateratuta ematen ditugu. Hiru azpisektore hauetako bakoitzak nekazaritzako kopuru guztizkoan duen pisuari dagokionez, Euskal Herriko lau eskualdeek bi talde osatzen dituzte:

Gipuzkoa eta Bizkaia, funtsean, *ganadularitzara* zuzenduak daude eta honek, hurrenez-hurren, nekazal ekoizpenaren % 60 eta % 70 baino gehiago suposatzen du. Bi eskualde hauetan oihan-azpisektoreak ere pisu garrantzitsua du (% 8 baino gehiago).

Araba eta Nafarroa nekazal eskualdeak dira, bietan nekazaritzak nekazal ekoizpenaren % 60 inguru suposatzen bait du. Eta bietan, halaber, oihan-azpisektoreak ekoizpenaren % 4 baino gutxiago suposatzen du.

Balio erantsiak nekazal sektorean ezagutu duen eboluzioari dagokionez, Bilboko Bankuak 1955-1981 epealdirako ematen dituen estatistiken arabera, hiru aro bereiz ditzakegu:

1. *aroa*: 1955etik 1962ra doana da. Ekoizpena haziz doa sektorean eta hazkundearen erritmoa ekonomian oro har ematen denaren antzekoa da. Nekazal sektoreak Euskal Herriko BPGari egiten dion ekarpena % 10 eta % 11 bitartekoa da.

2. *aroa*: 1962tik 1975era doana da. Ekonomia, oro har, indartsuki haziz doaneko aroa da. Pezeta konstanteetan adierazitako BPGa bikoiztu egiten da. Balio erantsia nekazal sektorean, aldiz, ez da hazten; alderantziz, 1962an zeukan mailari eusten dio, baina ez gorabeherak ezagutu gabe. Honela, nekazal sektoreak BPG guztizkoan izandako partaidetza, 1962an % 11koa zena, 1975ean % 5ekoa baino txikiagoa izatera pasatzen da.

3. *aroa*: 1975etik 1981era doana da. Krisi-aroa dugu. Euskal Herriaren BPGa gutxitu egiten da, baina, nekazal sektorean sortutako balio erantsia ere gutxitzen denez gero, sektore honek ekonomian oro har duen partaidetza murriztuz doa, zeina 1981ean % 3,3koa bakarrik bait da.

Euskal Herriko nekazal sektorea gaur egun nolako egoeran aurkitzen den argitzeko, hona hemen zifra hauek: Nekazal sektoreak 1981ean sortutako balio erantsia, pezeta konstanteetan adierazita, 42.627 milioi pezetakoa da, 1955ean lortutakoaren aldean *txikiagoa*, 50.086 milioikoa bait zen. Aro honetan, ekonomiak, oro har, lortutako balio erantsia 2,6tan biderkatu du.

Enplegua

Enplegu-eboluzioari buruzko estatistika-eranskinaren taulan agertzen den bezala, Euskal Herriko nekazal sektorean, Bilboko Bankuko datuen arabera, 1981ean 65.513 lagun zebiltzan lanean. Horietatik 26.880 lagun Nafarroari dagozkio, guztizko kopurua-ren % 40 baino zerbait gehiago. Hemen agertzen da, Euskal Herriko nekazaritza orotara hartuta, Nafarroak duen garrantzia nola den handiagoa ekoizpenean enpleguan baino.

Euskal Komunitate Autonomoan, 11.178 lagun dabilta lanean Arabako nekazal sektorean, 12.625 Gipuzkoakoan eta 14.830 Bizkaikoan.

Enpleguaren eboluzioak erakusten duenez, *lanpostuak galdu* egin dira, eta izugarri galdu ere. Sektore honetan lanean ziharduten ia 170.000 lagunetatik, 26 urteren buruan, 100.000 enplegu baino gehiago galdu dira, hots, 1955ean zeuden lanpostuen % 61,4. Beste

ataletan esan den bezala, hemen ere zera azpimarratu behar da: nekazal sektorean enpleguak galduz joateko joera horrek aurrera segitzen duela eta, gainerako sektoreetako lanpostu-alternatibarik ezak ez duela batera gelditu.

Ekonomia orotara hartuta, ikusi dugu nola murriztuz joan den nekazal sektorearen ekoizpenak suposatzen duen portzentaia. Era berean, oro har, nekazal enpleguaren pisua murriztu egin da: enplegu-kopurua orotara hartuta, 1955ean % 23 zegoen nekazal sektoreari eta 1981ean, berriz, % 8 baino zertxobait gutxiago (% 7,6 zehazki). Gauza jakina da sektore honek garrantzi handiagoa duela enpleguari dagokionez ekoizpenari dagokionez baino: Nekazal sektorean, langile guztiak batera hartuta, hauetako % 7,6k lortzen duten ekoizpenak kopuru totalaren % 3,3 bakarrik suposatzen du.

Eskualdeen arabera, Nafarroak, oraindik ere besteak baino nekazariago izanez segitzen duen probintzia honek, populazioaren ia % 50 nekazaritzan enplegatzen zuen 1945ean; baina, 26 urteren buruan, 1981ean alegia, % 16ri bakarrik ematen zion hori. Euskal Komunitate Autonomoko eskualdeetan ere izugarri jaitsi da nekazal populazioaren garrantzia: 1981ean % 11,4koa da Araban eta % 5,6 eta % 4koa bakarrik, hurrenez-hurren, Gipuzkoa eta Bizkaian.

Produktibitatea

Eranskinean datozen bi taula horietatik abiatuz, nekazal sektorean ematen den *produktibitatea* eta ekonomian, oro har, ematen dena konpara daitezke, produktibitatea enplegatu bakoitzeko lortutako ekoizpen-balioaren arabera neurtuz: baldin 1981ean nekazal sektorean enplegatutako pertsona bakoitzak, batezbeste, 650.700 pezetako ekoizpena lortzen bazuen «per capita» balio erantsian, sektore guztiak batera hartuta, ekoizpen honen batezbestekoa 1.504.000 pezetakoa zen; produktibitate-diferentzia hain handi honek esplikatzen du, hein batean, nekazaritzatik at botatako enplegua.

Baldin 1981ean lortutako produktibitatea eta 1955ekoa konparatzen badira, hobakuntza benetan handia izan da: lehen aipatu diren lagun bakoitzeko 650.000 pezeta horiek, pezeta konstanteetan, langile bakoitzeko errendimendua % 120ko batean gehitu dutela suposatzen dute. Lagun bakoitzeko produktibitate-gehikuntza hau, ekonomian oro har hartuta ematen denaren antzekoa da.

Euskal nekazaritzaren oinarrizko zenbait ikuspegi

Ondoren euskal nekazaritzaren egoera nolakoa den azaltzen saiatuko gara. Nekazaritza jadanik aipaturiko hiru azpisektoreen multzo gisa hartzen da eta, hemen, nekazal sektorearen eboluzio iragana nahiz gerokoa ezagutzeko oinarrizkoak diren hiru alderdi aztertuko ditugu luze samar. Hiru puntuotatik, lehena nekazal ustiapenen neurriari dagokiona da, bigarrena nekazal populazio aktiboaren zahartzeari eta hirugarrena, jadanik aipatua, sektorearen errentagarritasun apalari dagokiona.

Nekazal ustiapenen neurria

Euskal Herriko nekazaritzaren oinarrizko ezaugarrietako bat hauxe da: nekazal ustiapenen kopurua handia dela eta horien neurria, batezbeste, txikia dela, batez ere Gipuzkoa eta Bizkaian. Azken bi lurralde hauei dagokienez, badirudi zaila izango dela gaurko baserri minifundista ez desagertzea.

Nekazal ustiapenen batezbesteko tamainaren arabera, bereizi beharrean gaude: batetik, Gipuzkoa eta Bizkaia, ustiapen bakoitzeko eta hurrenez-hurren, 12,6 eta 8,1 hektarearekin (1982an) eta, bestetik, Nafarroa 22,9 hektarearekin (zifra hau 1972koa da, 1982ko Nekazal Zentsuko datuak, Nafarroari dagozkionak, oraindik ez bait daude erabiltzeko moduan) eta, batez ere, Araba 35,2 hektarearekin; azken eskualde hau da batezbesteko neurririk handiena ematen duena.

Ustiapenen kopurua jaitsiz doa eta, ondorenez, batezbesteko neurria goratuz. Argitaratutako Nekazal Zentsuetan jasotako datuetan datorrenez, Euskal Komunitate Autonomoko hiru eskualdeetan 65.876 (Nafarroan 59.372) ustiapen zeuden 1962an, 46.347 (Nafarroan 43.773) 1972an eta 40.922, berriz, 1982an. *Batezbesteko neurria*, Euskal Komunitate Autonomoan, 10 hektareakoa zen 1962an, 13,9koa 1972an eta 14,7koa 1982an. Neurri txiki honi, gainera, *lurzatiketa* garaia erantsi behar zaio: Euskal Komunitate Autonomoko ustiapen bakoitzak, batezbeste, 6,5 lurzati zeuzkan 1982an.

Beste atal batean esan dugu laneskuko zenbat izan diren kanpora botatakoak euskal nekazal sektorean, mendearen azkeneko laugarren partean. Nekazal ustiapenen tamaina desberdinei dago-

kienez, esan behar da 20 hektarea baino gutxiago dituzten nekazal ustiapienak direla desagertuz doazenak; 20 eta 30 hektarea bitartekoak mantendu egiten dira eta 30 hektarea baino gehiago dutenen kopurua gehitu egiten da. Honela, 1962-1972 epealdian, Euskal Herriko lau eskualdeetatik *20 hektarea baino gutxiago* zeuzkaten 24.752 nekazal ustiapien desagertu dira eta honek, 1972an, maila honetan zeudenetatik % 32 suposatzen du; 20 eta 30 hektarea bitarteko ustiapienen kopurua oso antzekoa da, bi urte horietan, eta 30 hektarea baino gehiagoko 876 ustiapien berri eratu dira eta zifra honek 1972koari dagozkionetatik % 13 suposatzen du.

Lursailen neurria handitu eta berorien ustiapena razionalizatzeko asmoz gauzatu da *Kontzentrazio Partzelarioa*, lehendabizi Araban eta gero Nafarroan hasia. Kontzentrazio Partzelarioa 1954ean hasi zen Araban eta ordutik 1979rako epealdian, labore-lurren ia % 75 ukitu ditu; Nafarroan, 1962an hasi zen eta 1982 arte, lurren % 30 egin da. Kontzentrazio hauetan lursailak batzen dira, lurjabe bakar batek ustia ditzan; eta, kasu guztietan ez bada ere, kaminoak eta saneamenduak ere egiten dira.

Gipuzkoa eta Bizkaian ez da horrelako Kontzentrazio Partzelariorik egin, Karrantzako Haranean izan ezdik; egin ez bada, ez da izan bakarrik eskualde hauekazienda-eskualdeak direlako; gainera, nekazaritzarako erabil zitezkeen lur onenen zati on bat industriek hartuta daukatelako eta, lurraren balioa desberdina bait da segun hiri-erabilerako ala landalur-erabilerako izan, horrelakoetan kontzentrazioa egitea ezinezkoa delako.

Nekazal enpresarien zahartzea eta ustiapienen jarraitasuna

Gaur egun baserrian nekazaritzan dihardutenen *adin zaharra* da nekazal egoeraren beste alderdi nabari bat. Nekazal sektorearen errentan sortutako diferentzia eta, halaber, bizimoduzko diferentziak direla eta, baserriak hustuz doaz. Batez ere gazteak dira doazenak eta honek arazo garrantzitsu bat dakar ustiapienen biharko jarraitasunari begira, belaunaldi adinduak eta lurrari atxekienak desagertzen ari bait dira. Nekazal Zentsuko datuen arabera, 1972an, Euskal Herriko enpresari guztiak batera hartuta, % 4,1ek bakarrik zituen 35 urte baino gutxiago; baina 55 urte edo gehiago zituzten enpresariak % 45,2 osatzen zuten. Egoera batez ere Bizkaian eta Gipuzkoan zen grabea; Nafarroako nekazal enpresariak zertxobait gazteagoak ziren; hauetatik % 30ek 54 urtetik gora zituzten 1972an. Esan beharra dago, bestalde, zifra hauek gehituz

joango zirela, hots, nekazal populazioa zaharrago bilakatuko zela orduandanik hona.

Gipuzkoa eta Bizkaiko baserritarrei dagokienez, Miren Etxezarretak, jadanik aipatutako *Euskal baserriaren oraina eta geroa* lanean, bi eskualde horietan 17.500 baserri daudela kalkulatu du; horietatik erdia, gutxi gorabehera, eskusiboki nekazal ustiapenak dira eta azken hauetatik 5.425 baserri 65 urte baino gehiago dauzkaten baserritarren eskutan daude. Gainera, erabat nekazaritzan bakarrik diharduten 65 urte baino gehiagoko 5.425 baserritar horiek 21 urtez beheko 420 ondorengo posible bakarrik dauzkate la kalkulatu da. Beste ikerketak ere bat datoz ustiatzaileen berrikuntza ahaltasunak eskasak direla esatean. Honela, Lankide Aurrezkiko Ikerlanetako eta Erregio-Garapenerako Departamentuak egindako azterketak, *Análisis socio-económico sobre el caserío* izenekoak, Deba arroako (Gipuzkoa) 213 baserri aztertzen dituela, arestian esandako zailtasun berberak konstatatzen ditu eta, gainera, berritzeko ahaltasunak ere eskasak direla esaten du. Eskasak dira, batetik, gaurko baserritarrak prestatuta ez daudelako eta, bestetik, enpresa-gestioan eta ezagutza teknikoetan gaituz joateko interesik agertzen ez dutelako.

Nekazal sektorearen errentagarritasun txikia

Lehen ere esan da, ekonomia orotara konparatuz, zein den lagun bakoitzeko produktibitate-diferentzia Euskal Herriko nekazal sektorean; 1981ean nekazaritzan enplegatutako lagun bakoitzeko balio erantsia 650.700 pezetakoa zen, hots, ekonomia orotara hartuta (1.504.800 pezeta), beroni dagokionaren aldean % 56,8 txikiagoa. Garbi dago diferentziak oso nabarmenak direla.

Errenta sortzeko gaitasun kaxkarragoa edukitze hau nekazal sektorearen egiturazko ezaugarri bat da eta honek esplikatu du, hein handi batean, zergatik galdu den hainbeste enplegu nekazaritzan. Enplegu-galtze hau, geroago kopuru bidez azalduko dugun bezala, ez da gertatu industriak laneskua zurga zezakeen garaian bakarrik, baita enplegu-alternatiba hori ez dagoenean ere.

Pentsa liteke produktibitate hain apaleko zifra hori nekazal ustiapen txiki askoren eta ekoizpen gutxiaren ondorio izatea eta horien azpian beste ustiapen errentagarriago batzuren produktibitate onargarria estalia egon arren, oro har, produktibitate txiki hori lortzea. Baina badirudi ez dela horrela. Nekazaritzako Ministraritzak kontabilitate-kontrolpean (RECAN sarea) jarritako nekazal

ustiapenen erakuskari garrantzitsu baten emaitzak argitara ditu. Erakuskari horrek urtean gutxienik lagun batentzat lana eskaintzen duten nekazal ustiapenen errepresentatzaile izan nahi du, horiena soilik. Ustiapen horiek, bada, 1981ean Euskal Komunitate Autonomoan lanpostu bakoitzeko ematen duten errenta-sorkuntza 773.100 pezetakoa da, ekonomian oro har lortutako zifren aldean oso behetik. Gainera, jatorrizko deitura duen Arabako mahastizantza ezik, erakuskarian errepresentatuta datozen euskal nekazaritzako ekoizpen-mota guztiek horren antzeko errendimendua lortzen dute. Esan dezagun, arestian aipatutako arabar mahastizantza honetan, errendimendu handiagoa (1.270.200 pezetakoa) lortu dela, baina, ekonomia orotara hartuta, berorren kopurua baino txikiagoa.

Badaude beste datu batzu ere, nekazal ustiapenek errenta sortzeko duten gaitasuna txikia dela adierazten dutenak. Egoera honek enpresa espezializatuak ere ukitzen ditu. Honela, Gipuzkoan, *Lurgintza*-ren ustiapen-kontrolpean ustiatutako eta esnetarako bereziki espezializatutako 109 behi-ustiapenez osatutako taldeak, nahiz eta bere errendimenduak urtez urte hobetuz joan, 1982an, batezbeste eta lanpostu bakoitzeko, 992.730 pezetako errendimendua bakarrik lortu zuen. Kopuru hau enpresariaren erabilgarritasun eran neurtua dago eta hor barruan berari bere lanarengatik ordaintzen zaiona eta inbertitutako kapitalaren interes gisa dago-kiona sartzen dira.

Lurgintza-k berak 1977an egindako *Esne eta haragi sortzearen azterketa Gipuzkoako baserrietan* lanean datorrenez, haragi eta esnetarako behi-azientetan espezializatutako 31 nekazal ustiapenak aztertu ondoren, ondorio hau ateratzen da: enplegatutako lagun bakoitzeko, inguruko industri enpresa batean bigarren mailako ofizial bati zegokion ordainsariaren antzekoa ustiapen horietako 2 lagunek bakarrik lortzen zutela.

Azterketa horretan bertan deskribatzen da Gipuzkoa edo Bizkairako zer-nolako nekazaritza eta ganadularitzako enpresa-mota izango litzatekeen bideragarriena haragi- eta esne-ekoizpenerako: Belarditan 30 hektarea eduki beharko litzuzke (Euskal Komunitate Autonomoaren batezbestekoa 1982an 14,7 hektareakoa zen), 40 behi ekoizpenean, berauen txekorrak haziz eta gizentzeko urtean 12 txekor erosiz; konkurrentzial gisa hartzen den ustiapen honen eta Euskal Herrian batezbeste daudenen arteko diferentziaz gain, azpimarratu beharra dago nekazal lantegi hobetu hauek enplegua sortzeko duten gaitasuna benetan koxkorra dela, 2 laguni bakarrik emango bait lieke enplegua.

Nekazaritzaren errentagarritasun txikiari dagokionez, berriz ere Miren Etxezarretaren *Euskal baserriaren oraina eta geroa* liburua aipatuko dugu. Hemen egileak, Gipuzkoa eta Bizkaiko 112 baserriren erakuskari bat aztertuz eta ekoizpen posibleen konbinaketa guztiak kontutan hartzen dituen metodo matematikoa (Programazio Lineala) erabiliz, kostaldeko bi probintzia horietako baserrien ekoizpen-egoeretan errendimendurik handiena emango luketen ekoizpenak zeintzu izango lirakekeen esaten du. Ondorio hauek ateratzen ditu:

1. Ekoizpen posibleen artean, esnetarako behi-azienda jotzea da interesgarriena. Gaur egun ere joera hori nagusitzen da bi lurralde horietan.

2. Ohizko baserrian lurra eta aziendak landuz lor daitekeen errentagarritasuna ez litzateke askoz handiagoa izango famili buruak industrian lan egin eta bere lurretan pinua landatuta lortuko lukeena baino; bestalde, ez da ahaztu behar famili buruak eta etxe-koek baserri-lanetan ematen dituzten orduak egiazki garaiak direla. Nolanahi ere, baserrian lanorduko gehienik lor daitekeen ordainsaria, industri peoi batek orduko irabazten duenarekin konparatuta, % 28 txikiagoa da.

3. Azienda-instalazioak mekanizatzea eta handitzea ez dira ekonomikoki errentagarriak baserrientzat. Azienda-instalazioak handitzen badira, 10 hektarea baino gehiagoko baserrietan baka-rik gehitu ahal izango litzateke errentagarritasuna; baina behar hainbat lur ez baldin badago, ezin da lurrik erosi, zeren lurjabeak etekin gehiago ateratzen bait du pinua jarriz.

Kooperatiba moduko ekoizleen elkartek ere aztertzen ditu, lurrak eta lana batera jarriz eta aziendetan eta instalazio modernoetan inbertsioak eginez. Ustiapen-eredu hau beste azterketa batzutarako ekonomiazko aterabide onargarria izan daiteke, baina, kasu honetan, ondorio hauetara iristen da egilea: errentagarritasunean lagun bakoitzeko ematen den hobakuntza, banakako ustiapen batean lortuko litzatekeenarekin konparatuta, txikia da; hori bai, famili buruaren lana gutxitu egingo litzateke eta abantaila hori izango luke; hala ere, haren lanorduk, industriako enplegu bati dagozkionekin alderatuta, askoz gehiago dira.

4. Nekazaritzan *dedikazio partzialez* iharduteari dagokionez, Miren Etxezarretak esaten du bi enpleguren bidez lor daitekeen errendimendua handia dela, baina honek, bizi-kalitatearen aldetik, narriapen gogorra ekarri ohi duela, bereziki emakumearen kalte-tan. Izan ere, gizonak industrian lan egitean, berak egin behar ditu

baserriko lan asko; bestalde, seme-alaben eta ahaideen laguntza ere beharrezko gertatzen da.

Gainera, nekazaritzan lanordu gutxiago eginez iharduteko ahalbide gutxi ikusten da, errentagarritasuna ere halakoxea izango bait litzateke: txikia.

Ikusten dugunez, ohizko baserria handitu eta modernizatzeko ahaltsunak oso mugatuak dira egile honen ustez. Dedikazio partzialez nekazaritzan iharduteko alternatibak ez dirudi aterabidea denik, zeren, garapen- eta errenta-maila goratuz joatean, hezkuntz mailak eta aisi denboraren balorazioa eta, halaber, enplegu-ahaltasunak (batez ere emakumearen kasuan) gehituz bait doaz. Eta, honela, gero eta zailagoa egiten da lanordu hain luzeak onartzea.

Egileak berak berriki egindako *La Agricultura Insuficiente* liburuan dedikazio partzialeko nekazaritzaz dihardu soil-soilik eta hor, horri buruz lehen esandakoak errepikatzeaz gainera, zera erakusten du: dedikazio partzialeko nekazaritza bizirik irauteko bide bat dela nekazal ustiapen txikiengatik eta hauek honela goratu ahal izan dituztela beren sarrera-mailak; baina, sartu behar dituzten lanorduen kopurua hain handia izanik, ustiatzaileengatik ez dela baxerik gustagarria gertatzen. Datu argigarri gisa, azterketa honek adierazten ematen du dedikazio partzialean ari diren nekazariak onartzen dutela sistema hau berentzat, baina ez beren semeentzat. Hauek ikastera bidaltzen dituzte, gero beren bizimodua nekazaritzatik at atera dezaten eta, lan osagarri gisa, dedikazio partzialeko nekazaritzara jo beharrean aurki ez daitezten.

Gaur egun, dedikazio partzialeko nekazaritza lan osagarri gisa hartzen da. Honela, Euskal Herrian (datuak Euskal Komunitate Autonomoari dagozkionak dira; Nafarroan aztertzen dituen ustiapenak gutxi dira), dedikazio partzialeko nekazal ustiapenetatik % 85etan, nekazal errentak, sarrerak guztira hartuta, % 30 baino gutxiago suposatzen du.

Ikusten dugun bezala, badirudi oso zaila dela ohizko baserriak ustiapen ekonomiko gisa bizirik irautea, belaunaldi adinduak eta lurriari atxekienak desagertuz bait doaz. Oso besterik da baserriei, egoitza eta pausaleku gisa erabiltzeko edo beste zerbaitegatik, eustea, baina ez funtsean ekonomiazko arazoirenekin batentzatik.

Badirudi, industrian enplegu alternatiboak lortzeko zailtasunak direla eta, ohizko baserriaren desagertzeari buruzko ondorio hauek eztabaidagarriak izan bide daitezkeela 1974az geroztik. Segidako taula honetan agertzen da zein den 1975-1983 epealdian sektore bakoitzean lan egiten duten lagunen kopurua.

Euskal Herrian lan egiten duten pertsona aktiboen kopuru-eboluzioa (milakoetan).

Sektorea	1975	1983	Δ 1983-75	% Δ 1983-1975
Nekazaritza	103,3	64,8	-38,5	-37,3
Industria	424,5	319,8	-104,7	-24,7
Eraikuntza	81,4	48,2	-33,2	-40,8
Zerbitzuak	355,3	364,6	9,3	2,6
Guztira	961,0	797,9	-163,1	-17,0

Iturria: INEk landutako "Encuesta de Población Activa".

Taula horrek erakusten du nola nekazal sektorean deseginez joan den jadanik aipatutako enplegua 1975-1983 krisi-epeldian. Sektore honetan, zortzi urte horietan, 38.500 enplegu galdu dira. Sektore honetan enplegatutako lagunen kopurua % 37,3an gutxitu dela suposatzen du horrek. Azken portzentaia hau benetan esanguratsua da, zeren industrian galdutako enpleguaren portzentaia (% 24,7) baino oraindik ere handiagoa bait da. Honek erakusten du Miren Etxezarretaren ondorio pesimistak errealitatera dextente hurbiltzen direla eta «industrial» deitua izan den krisi hau lanpostuen galtzean gauzatu dela, industri sektorean baino areago nekazal sektorean. Dagoen langabezia garaia dela eta, lanekuaren erabilgarritasun teorikoa hor egon arren, badirudi oso zaila dela sektore honetan lanpostuak sortzea. Ezta dedikazio partzialerako ere. Nekazal lantegi bideragarriak, dirudienez, inbertsio garrantzitsuak eskatzen dituzten eta laneku gutxi behar duten ustiapen espezializatuak dira. Horregatik, lanpostuak sortzeko ahaltasun gutxi edukitzeaz gainera, horietan lanpostu bakoitzeko inbertsioaren arrazoiak garaia gertatzen da. Honek, noski, nekazal enpresa berriak sortzea eta daudenen egiturak hobetzea zailtzen du.

Euskaratzailea: Paulo Iztueta

J.E.

I. Eranskina: Nekazal sektoreko enpleguaren eboluzioa eta horren parte enplegu osoan (unitateak = pertsona enplegatuen kopurua).

Kontzeptua		1955	1957	1960	1962	1964	1967	1969	1971	1973	1975	1977	1979	1981
Araba	Nekazal sektorea	19.899	19.296	18.782	16.826	16.537	14.795	14.357	14.495	13.958	11.428	7.986	9.995	11.178
	Sektoreak oro	60.635	61.183	60.456	67.410	73.920	85.128	90.210	92.300	94.087	95.996	97.463	102.147	97.759
	% Nekazaritza/Guztia	32,8	31,5	31,1	25,0	22,4	17,4	15,9	15,7	14,8	11,9	8,2	9,8	11,4
Gipuzkoa	Nekazal sektorea	21.512	22.206	22.657	22.637	20.312	18.336	17.697	17.076	15.115	18.035	19.826	16.880	12.625
	Sektoreak oro	186.614	202.841	210.566	226.863	242.373	252.342	262.517	270.632	269.203	269.597	267.904	258.400	224.798
	% Nekazaritza/Guztia	11,5	10,8	10,8	10,0	8,4	7,3	6,7	6,3	5,6	6,7	7,4	6,5	5,6
Bizkaia	Nekazal sektorea	41.928	42.697	44.346	45.311	41.255	32.962	30.508	25.644	19.550	22.410	18.369	15.849	14.830
	Sektoreak oro	315.678	338.807	351.692	369.701	387.221	402.485	415.296	417.892	429.077	430.671	422.304	395.582	368.952
	% Nekazaritza/Guztia	13,3	12,6	12,6	12,3	10,6	8,2	7,3	6,1	4,6	5,2	4,3	4,0	4,0
EKA	Nekazal sektorea	83.339	84.199	85.785	84.774	78.104	66.093	62.562	57.215	48.623	51.873	46.181	42.724	38.633
	Sektoreak oro	562.927	602.831	622.714	663.974	703.514	739.955	768.023	780.824	792.367	796.264	787.671	756.129	691.509
	% Nekazaritza/Guztia	14,8	14,0	13,8	12,8	11,1	8,9	8,5	7,3	6,1	6,5	5,9	5,7	5,6
Nafarroa	Nekazal sektorea	86.253	82.042	73.891	68.219	62.008	59.468	55.168	54.287	48.061	39.528	34.216	32.095	26.880
	Sektoreak oro	173.702	182.601	179.933	182.465	184.020	193.610	200.592	197.478	193.710	189.071	186.720	186.555	169.141
	% Nekazaritza/Guztia	49,7	44,9	41,1	37,4	33,7	30,7	27,5	27,5	24,8	20,9	18,3	17,2	15,9
Euskal Herria	Nekazal sektorea	169.592	166.241	159.676	152.993	140.112	125.561	117.730	111.502	96.684	91.401	80.397	74.819	65.513
	Sektoreak oro	736.629	785.432	802.647	846.439	887.534	933.565	968.615	978.302	986.077	985.335	974.391	942.684	860.650
	% Nekazaritza/Guztia	23,0	21,2	19,9	18,1	15,8	13,4	12,1	11,4	9,8	9,3	8,3	7,9	7,6

Iturria: BANCO DE BILBAO: Renta Nacional de España y su distribución provincial.

II. Eranskina: Nekazal sektoreko Barne-Produktu Gordinaren eboluzioa (faktore-kostutan) eta ekonomia osoari egindako ekarpena (1981eko milioi pezeta konstantetan).

Kontzeptua		1955	1957	1960	1962	1964	1967	1969	1971	1973	1975	1977	1979	1981
Araba	Nekazal sektorea	6.275	5.458	5.973	9.168	8.475	7.068	9.135	8.446	8.932	10.415	8.496	10.027	7.796
	Sektoreak oro	30.572	34.239	34.398	45.495	57.921	74.217	103.376	112.051	125.775	136.368	149.173	159.288	154.162
	% Nekazaritza/Guztia	20,5	15,9	17,4	20,1	14,6	9,5	8,8	7,6	7,1	7,6	5,7	6,3	5,1
Gipuzkoa	Nekazal sektorea	5.924	6.541	7.068	9.192	9.885	8.237	9.541	7.955	8.802	9.845	9.948	7.462	7.697
	Sektoreak oro	158.419	162.529	162.718	191.831	220.327	247.220	296.598	333.419	361.503	386.646	388.458	362.103	345.840
	% Nekazaritza/Guztia	3,7	4,0	4,3	4,8	4,5	3,3	3,2	2,4	2,4	2,5	2,6	2,1	2,2
Bizkaia	Nekazal sektorea	11.872	12.407	14.075	14.698	16.173	13.963	14.721	12.246	12.955	15.657	11.052	9.713	6.088
	Sektoreak oro	225.298	250.714	235.023	303.106	313.620	398.196	455.304	506.359	593.915	661.961	650.390	577.117	550.827
	% Nekazaritza/Guztia	5,3	5,0	6,0	4,8	5,2	3,5	3,2	2,4	2,2	2,4	1,7	1,7	1,1
EKA	Nekazal sektorea	24.070	24.406	27.115	33.058	34.533	29.268	33.396	28.647	30.689	35.917	29.496	27.202	21.581
	Sektoreak oro	414.289	447.482	432.139	540.432	591.869	719.633	855.278	950.515	1.081.193	1.184.975	1.188.021	1.098.508	1.050.829
	% Nekazaritza/Guztia	5,8	5,4	6,2	6,1	5,8	4,1	3,9	3,0	2,8	3,0	2,5	2,5	2,1
Nafarroa	Nekazal sektorea	26.016	28.148	29.486	37.481	37.442	30.178	35.690	30.668	35.854	32.459	30.066	26.706	21.046
	Sektoreak oro	85.340	90.427	89.250	112.332	132.084	148.520	181.788	193.606	214.812	230.155	237.526	247.433	244.236
	% Nekazaritza/Guztia	30,5	31,1	33,0	33,4	28,3	20,3	19,6	15,8	16,7	14,1	12,7	10,8	8,6
Euskal Herria	Nekazal sektorea	50.086	52.553	56.601	70.539	71.975	59.446	69.087	59.315	66.543	68.376	59.562	53.908	42.627
	Sektoreak oro	499.629	537.909	521.389	652.764	723.953	868.153	1.037.066	1.144.121	1.296.005	1.415.130	1.425.529	1.345.941	1.295.065
	% Nekazaritza/Guztia	10,0	9,8	10,9	10,8	9,9	6,8	6,7	5,2	5,1	4,8	4,2	4,0	3,3

Iturria: BANCO DE BILBAO: *Renta Nacional de España y su distribución provincial*. Bilboko Bankuak bere urteroko txosten ekonomikoan jasoak dituen. INEren kontsumorako prezio-indizeen arabera aldatu ditugu pezeta arrunten kantitateak pezeta konstantetan.

EL SECTOR AGRARIO VASCO EN EUSKADI SUR

LE SECTEUR AGRICOLE AU PAYS BASQUE SUD

1. Importancia del sector agrario vasco

El sector agrario vasco (agricultura, ganadería, subsector forestal) ha perdido importancia económica. Son indicativos de este hecho la escasa aportación al Producto Interior Bruto (PIB), el número de personas a las que da empleo, el valor del patrimonio del sector agrario, las inversiones del sector, así como el análisis de las Tablas input-output de Alava, Guipúzcoa, Navarra y Vizcaya.

2. Evolución de la agricultura

El período de la postguerra se caracteriza por la reducción del rendimiento por hectárea, por la reducción de la superficie cultivada y el consiguiente desabastecimiento que se originó en la época.

El cambio en los cultivos desde 1936 se manifiesta en los siguientes fenómenos: disminución de las tierras cultivadas en Guipúzcoa y Vizcaya y repoblaciones con coníferas; la sustitución de cereales para alimentación humana (trigo) por los cereales para alimentación animal (cebada) y las producciones forrajeras. El paso de una economía de autoconsumo a otra de mercado ha cambiado la fisonomía de la agricultura. En el «área del maíz» o agricultura atlántica, ha desaparecido prácticamente el maíz, la ganadería crece en importancia, se introduce el cultivo bajo plástico. En el «área de trigo» o agricultura mediterránea el trigo ha sido sustituido por la cebada; el viñedo mantiene su importancia; gracias al regadío es posible el cultivo de productos de zonas más húmedas (maíz, alfalfa, frutales, hortalizas). En Alava hay que mencionar el incremento de la producción de patata.

El subsector ganadero vasco tiene una importancia en la producción final algo inferior a la de la agricultura. El censo de los efectivos ganaderos muestra un crecimiento del número de animales bovinos, ovinos, caprinos y equinos. Se ha reducido el animal de carga y tiro (asnos y mulos).

La producción de carne es muy elevada, pero hay que tener presente el ganado de abasto comprado en otras regiones para su matanza en el País Vasco. El incremento más espectacular ha tenido lugar en la matanza del ganado porcino y de aves; ha sido menor en el ovino y el vacuno. La producción de leche también ha sufrido un aumento importante.

La producción forestal es también significativa. La superficie forestal, que no corresponde a superficie arbolada, es muy importante. Cubre las dos terceras partes del total del territorio de las provincias de Guipúzcoa y Vizcaya, que en gran parte es de propiedad privada; en Alava cubre una tercera parte y en Navarra algo menos, siendo importantes en ambas los montes y tierras de utilidad pública. Las especies frondosas dominan en Alava y Navarra; las coníferas en Vizcaya y Guipúzcoa.

3. Efectos de la industrialización sobre la agricultura

Los efectos del proceso de industrialización seguido por el País Vasco sobre la agricultura se pueden resumir en cuatro: 1) Urbanización de tierras antes dedicadas a la agricultura. 2) Absorción de mano de obra por la industria a raíz de la desaparición de puestos de trabajo y la expulsión de mano de obra en el sector agrario. 3) Paso del autoconsumo a la producción para el mercado, que entraña el abandono de policultivo por la especialización. 4) Revolución tecnológica: nuevas técnicas productivas, mecanización, mayor y mejor utilización de fertilizantes y abonos; mejora de la raza del ganado; de sus instalaciones, etc. Hay que destacar la infrutilización del parque agrícola en todo el País Vasco.

4. Evolución de la producción y el empleo

La aportación del sector agrario de cada una de las provincias al PIB es diferente. La mitad se obtiene en Navarra; la otra mitad se reparte homogéneamente en las otras provincias. Guipúzcoa y Vizcaya se orientan hacia la ganadería, mientras Alava y Navarra son agrícolas.

La evolución seguida por la producción en las últimas tres décadas viene marcada por el hecho de que el valor añadido generado es menor hoy que en 1955, mientras que el conjunto de la economía lo ha multiplicado por más de dos veces y media.

La evolución del empleo muestra una pérdida de puestos de trabajo que se puede calificar de espectacular. Entre 1955 y 1981 se ha perdido el 61,4%. Y la crisis actual del sector industrial no constituye un freno para esa tendencia.

La productividad del sector agrario, con ser mucho menor en comparación con la del resto de la economía, ha crecido de forma importante, en un 120%.

5. Algunos aspectos básicos de la agricultura vasca

1) Dimensión de las explotaciones. Se caracteriza por el elevado número y el consiguiente pequeño tamaño medio, sobre todo en Guipúzcoa y Vizcaya. El número de explotaciones va disminuyendo con lo que la dimensión media aumenta. Otra característica es la elevada parcelación. En Alava y Navarra, a diferencia de en Guipúzcoa y Vizcaya, ha tenido lugar la Concentración Parcelaria.

2) Envejecimiento de los empresarios agrícolas y continuidad de la explotación. Los que ocupan los caseríos y explotaciones agrarias van envejeciendo, especialmente en Guipúzcoa y Vizcaya. Ello pone en peligro la continuidad de la explotación, y compromete las posibilidades de renovación.

3) Rentabilidad reducida del sector agrario. La menor capacidad de generación de renta es una característica estructural del sector agrario, que afecta también a empresas especializadas. Así lo confirman los varios estudios realizados al respecto. Por ello las posibilidades de ampliación y modernización del caserío tradicional son muy reducidas.

1. *Importance du secteur agricole basque.*

Le secteur agricole basque (agriculture, élevage, soussecteur forestier) a perdu de son importance économique. Comme preuve de cette situation nous pouvons citer le faible apport au Produit Intérieur Brut (PIB), le nombre de personnes qu'il emploie, la valeur du patrimoine du secteur agricole, les investissements du secteur, ainsi que l'analyse des Tableaux input-output de l'Alava, du Guipuzcoa, de la Navarre et de la Biscaye.

2. *Evolution de l'agriculture.*

La période de l'après-guerre se caractérise par la diminution du rendement par hectare, la réduction de la surface cultivée et par conséquent la baisse de l'approvisionnement qui s'est produite à cette époque.

Le changement dans les cultures depuis 1936 se manifeste dans les phénomènes suivants: diminution des terres cultivées au Guipuzcoa et en Biscaye et reboisements avec des conifères; la substitution des céréales pour l'alimentation humaine (blé) par des céréales pour l'alimentation animale (orge) et les productions fourragères. Le passage d'une économie d'auto-consommation à une économie de marché a changé la physionomie de l'agriculture. Dans la «zone du maïs» ou agriculture atlantique, le maïs a pratiquement disparu, l'importance de l'élevage s'accroît et la culture en serre est introduite. Dans la «zone du blé» ou agriculture méditerranéenne le blé a été substitué par l'orge; la vigne maintient son importance; grâce à l'irrigation il est possible de cultiver des produits des zones plus humides (maïs, luzerne, arbres fruitiers, cultures maraîchères). En Alava il faut signaler l'accroissement de la production de la pomme de terre.

L'importance du soussecteur de l'élevage basque dans la production finale est quelque peu inférieure à celle de l'agriculture. Le recensement du bétail montre une augmentation du nombre de bovins, d'ovins, de chèvres et de chevaux. Les animaux de somme et de trait ont diminué (ânes, mulets).

La production de viande est très élevée, mais il faut tenir compte du bétail destiné à la boucherie acheté dans d'autres régions pour être abattu au Pays Basque. L'accroissement le plus spectaculaire s'est produit dans l'abattage de porcs et de volailles, contrairement à celui d'ovins et de bovins. La production de lait a connu aussi une forte augmentation.

La production forestière est aussi significative. La surface forestière, qui ne correspond pas à la surface boisée, est très importante. Elle couvre le deux tiers de l'ensemble du territoire des provinces du Guipuzcoa et de la Biscaye, qui est dans sa majeure partie de propriété privée; en Alava elle couvre un tiers et en Navarre un peu moins, et dans ces deux provinces les montagnes et les terres d'utilité publique sont importantes. Les espèces feuillues dominent en Alava et en Navarre, tandis que les conifères sont plus abondants en Biscaye et au Guipuzcoa.

3. *Effets de l'industrialisation sur l'agriculture.*

Les effets de l'industrialisation au Pays Basque sur l'agriculture peuvent se résumer en quatre points: 1) L'urbanisation des terres réservées auparavant à

l'agriculture. 2) L'absorption de la main d'oeuvre par l'industrie suite à la disparition de postes de travail et à l'expulsion de la main d'oeuvre dans le secteur agricole. 3) Le passage de l'auto-consommation à la production pour le marché, ce qui entraîne une spécialisation qui va au détriment de la polyculture. 4) La révolution technologique: nouvelles techniques de production, mécanisation, une plus grande et meilleure utilisation de fertilisants et d'engrais; amélioration de la race du bétail, de ses installations, etc. Il faut souligner la sous-utilisation du parc agricole dans tout le Pays Basque.

4. *Evolution de la production et de l'emploi.*

L'apport du secteur agricole dans chacune des provinces au PIB est différent. La moitié est obtenue en Navarre; les autres provinces se partagent de façon homogène l'autre moitié. Le Guipuzcoa et la Biscaye sont orientés vers l'élevage, tandis que l'Alava et la Navarre sont agricoles.

L'évolution suivie par la production durant ces trois dernières décennies est marquée par le fait que la valeur ajoutée obtenue est inférieure aujourd'hui à celle de 1955, alors que dans l'ensemble de l'économie elle est deux fois et demi plus importante.

L'évolution de l'emploi montre une perte de postes de travail que l'on peut qualifier de spectaculaire. Entre 1955 et 1981 cette perte est de 61,4%. Et la crise actuelle du secteur industriel ne constitue pas un frein à cette tendance.

La productivité du secteur agricole, tout en étant bien inférieure à celle du reste de l'économie, s'est accrue considérablement, de 120%.

5. *Certains aspects fondamentaux de l'agriculture basque.*

1) *Dimension des exploitations.* Elles se caractérisent par leur nombre élevé et leur superficie moyenne réduite, spécialement au Guipuzcoa et en Biscaye. Le nombre d'exploitations diminue peu à peu et, de ce fait, la dimension moyenne augmente. Le morcellement important est une autre des caractéristiques. En Alava et en Navarre, contrairement au Guipuzcoa et à la Biscaye, à eu lieu le Remembrement.

2) *Vieillesse des exploitants agricoles et continuité de l'exploitation.* Les occupants des fermes et des exploitations agricoles vieillissent, spécialement au Guipuzcoa et en Biscaye, ce qui met en péril la continuité de l'exploitation et compromet les possibilités de renouvellement.

3) *Rentabilité réduite du secteur agricole.* La diminution de la capacité pour l'obtention de bénéfices est une caractéristique structurale du secteur agricole qui touche aussi les entreprises spécialisées, tel que le confirment les différentes études réalisées dans ce domaine. C'est pourquoi les possibilités d'élargissement et de modernisation de la ferme traditionnelle sont très réduites.